

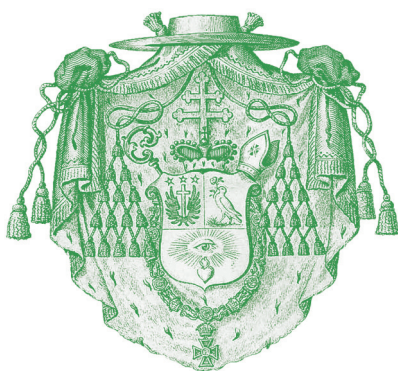
COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-4

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI
ÉS FŐPÁSZTORAI

1804–1918

I/4.

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-4

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI ÉS FŐPÁSZTORAI

INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI – ÉLETRAJZI LEXIKON

1804–1918

Szerkesztette

SZIRTES ZSÓFIA, TUSOR PÉTER, RUPERT KLIEBER

Szerkesztőtársak

FAZEKAS ISTVÁN & FORGÓ ANDRÁS

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-4

A NYITRAI EGYHÁZMEGYE
ÉS PÜSPÖKEI

BUDAPEST

2024

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: Collectanea Studiorum et Textuum

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
és a HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet

A lexikon alapjául szolgáló kutatás az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport
(LP 2012/53; Kcs. 30207) szervezésében, az MTA TKI támogatásával 2012–2017 között folyt.

A szócikkek a *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) bevezetőinek és biogrammainak magyar nyelvű, javított és részben átdolgozott változatai.

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors*, 2024

ISSN 2732-0790

ISBN ebook 978 963 416 436 4

ISBN ebook 978 963 416 392 3 (összkiadás)

Felelős kiadó: a sorozat szerkesztője

Szerkesztette, szedte és tördelte: a *Typographia Pannonica*

Olvasószerkesztő: Lőrincz Zita

Kiadásra előkészítette: a GONDOLAT Kiadó

TARTALOM

I-4. Nyitrai egyházmegye/ Dioecesis Nitriensis

I-4-0. A nyitrai egyházmegye 1804–1918 között
(Viliam Judák, Rupert Klieber, Tusor Péter) 7

I-4-1. FUCHS FERENC XAVÉR, 1788–1804 (Tengely Adrienn) 13

I-4-2. KLUCH JÓZSEF, 1808–1826 (Viliam Judák, Rupert Klieber) 16

I-4-3. VURUM JÓZSEF, 1827–1838 (Viliam Judák, Rupert Klieber) 20

I-4-4. PALUGYAY IMRE, 1839–1858 (Viliam Judák, Rupert Klieber) 24

I-4-5. ROSKOVÁNYI ÁGOSTON, 1859–1892 (Viliam Judák, Rupert Klieber) 29

I-4-6. BENDE IMRE, 1893–1911 (Viliam Judák, Rupert Klieber) 36

I-4-7. BATTYÁNY VILMOS, 1911–1920 (Viliam Judák, Rupert Klieber) 39

Rövidítések 44

Képarchívum 45

I.4. NYITRAI EGYHÁZMEGYE DIOECESIS NITRIENSIS

I.4.0. A NYITRAI EGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

A nyitrai püspökség eredetéről eltérő álláspontot képvisel a történettudomány. A szlovák álláspont szerint a 8. században a szláv betelepülés és hatalmi szervezet kiépülésének konszolidációja folyamán Nyitra a régió jelentős politikai, katonai és gazdasági központjává fejlődött. Pribina fejedelem a városban templomot építtetett, amelyet 828-ban Adalram salzburgi érsek szentelt fel. Ez az esemény az egyház jelenlétének első írásos emléke a régióban, a régészeti leletek (keresztek, harangok) későbbiek. Rastislav (Rastic) fejedelem sikeresen építette ki uralmát a nagybátyja és hivatali elődje, I. Mojmir által 833-ban egyesített nyitrai és morvai (morva) fejedelemségek fölött, meghívására a 860-as években célzott bizánci térítés zajlott Konstantin (Cirill) és Metód testvérek vezetésével. Nyitra kiépítettségét és felszereltségét tekintve Szvatopluk király uralma alatt érte el első csúcspontját. VIII. János pápa neki címzett *Industiae tuae* kezdetű, 880. évi bullájában Viching klerikust tette meg Nyitra püspökének és a Metód érsek által kormányzott morva-pannóniai egyháztartomány megyéspüspökének – ez volt a régió püspöki székének első írásos emléke. A régészeti kutatás megerősíti az írásos emlékeket és be tudta bizonyítani, hogy a nyitrai fejedelemség és püspökség befolyása nem csupán a településre, hanem a Szepességre, Nógrádra, Gömörre és talán a Duna túlsópartján Visegrádra és Esztergomra is kiterjedt. A Keleti Frank Királyság és a morva birodalom közötti felerősödő konfliktus miatt Viching püspök 890/891-ben elhagyta a régiót és Arnulf keleti frank király (896-tól császár) szolgálatába állt. 899-ben IX. János pápa teljesítette Szvatopluk fia és hivatali utódja, II. Mojmir kérését, és

János érseket, valamint Benedek és Dániel püspököket a morva birodalomba küldte, ahol azok új érseket és három megyéspüspököt szenteltek fel, közülük egyet Nyitra élére. A morva birodalom hanyatlásával jó kétszáz évre eltűntek a püspökség nyomai.

A magyar középkorkutatás szerint a 880-ban létrehozott püspökség befolyása nem lehetett jelentős, mivel csupán nagyon rövid ideig működött. A mintegy 230 évvel későbbi, 12. századi alapítással semmiféle kapcsolat nem mutatható ki. Sem írott, sem tárgyi nyom nem utal arra, hogy a 9. századvégi alapítás fennmaradt volna. A szlovák történészek a kontinuitás alátámasztására általában a nyitrai székesegyház Szent Emmeram-titulusát hozzák elő. Nyitra 9. századi történetéből azonban nem lehet bizonyítani, hogy akár a 828-ban felszentelt templom, akár a 880-ban létrehozott püspökség viselte volna ezt a címet. Pribina felesége és fia, Kocel valóban érintkezett a regensburgi Szent Emmeram-kolostorral. A kapcsolat azonban abból az időszakból származik, amikor Kocel székhelye már nem Nyitrán, hanem – a minden jel szerint a mai Ausztria területén fekvő – Mosaburgban volt. Nyitrán a Szent Emmeram kultusza csak I. (Szent) István magyar király korából mutatható ki. Uralkodása elején Szent István szándéka az volt, hogy megerősítse a térség feletti uralmát, és feleségének német követőit telepítette oda hűséges támogatóiként, köztük bajor papokat. A nyitrai Szent Emmerám-templom és a zobori Szent Hippolit-kolostor létrejötte a bajor egyház támogatásának volt köszönhető.

Mindazonáltal abban mind a szlovák, mind a magyar történészek azonos álláspontot vallanak, hogy a nyitrai püspökséget Kálmán magyar király alapította a 12. század első évtizedének végén, mint a tizenkettedik magyar egyházmegyét, amely az esztergomi érsekség alá tartozott. Csak míg a magyar kutatás teljesen új királyi alapításról beszél az elégséges bizonyítékok híján, a szlovák álláspont szerint ez az alapítás nem volt más, mint a 880-ban létrehozott, és a régió kollektív tudatában megmaradó morva püspökség újjászervezése. Kálmán király 1096–1105 között keletkezett dekrétumában Nyitra mindazonáltal még prépostságként szerepel.

Egy nem sokkal későbbi, nehezen datálható (valószínűleg 1105 és 1116 közötti) feljegyzés említi Gerváz nyitrai püspököt, aki bíróként járt el a pannonhalmi apátság Vág-menti birtokperében. Őutána 1222-ig további hét püspököt említenek Nyitrán. I. Jakab püspök (1223–1240) tovább építette a püspökség szervezetét, mígnem a tatár betörés hirtelen megszakította e

törekvését és ő maga is életét vesztette. 1224-ben például Szalkánál apátságot alapított, amely a Vág völgyének térségét pasztorálta. Hivatali utódja alatt állították fel a ferencesek első kolostorukat Nyitrán. A város 1248-ban szabad királyi városi rangot nyert, azonban 1288-ban a nyitrai főpásztorokhoz került. Az avignoni pápai udvar 1330-as években készített kincstári felmérése során a püspökséget három főesperességre tagolták, amelyek székhelyei a székesegyháznál, a városban és Trencsénben (Trenčín SK) voltak. A következő három évszázadban a régiót súlyos veszteségek érték főleg a husziták támadásai, a protestáns reformáció miatti zavargások és a török háborúk miatt.

A 16. századtól kezdve a püspökség jelentős mértékben konszolidálódott, főleg tetterős főpásztorainak köszönhetően. Mossóczy Zakariás (1582–1586) humanista alatt vezették be a Gergely-naptárt; Szelepcsényi György (1648–1666) később primás lett; Erdődy László Ádám (1706–1736) későbarokk stílusban átépíttette a székesegyházat és megalapította a szemináriumot; Gusztinyi János (1763–1777) megépíttette a szeminárium épületét. Nyitra a 17. században több alkalommal a török Hódoltságban lévő kaloccai érseki szék betöltőjének második püspöksége volt.

A püspökség területe és népessége

A Nyitra körüli terület a püspökség kisebbik részét képezte, míg a nagyobbik rész a várostól északra feküdt. Miután több kísérlet történt új földrajzi körülhatárolására, többek között Pázmány Péter esztergomi érsek alatt 1625-ben, erre végül 1776-ban került sor, amikor Mária Terézia királynő az esztergomi érsekség területén felállította a szepesi, a rozsnyói és a besztercebányai püspökséget. Gustíni püspök az újjászervezés során elérte, hogy 13, korábban az esztergomi főegyházmegyéhez tartozó, a Nyitra folyó völgyében található plébánia a nyitrai püspökséghez kerüljön. A püspökség területe ezzel Trencsén vármegyéből, valamint Nyitra vármegye egyes részeiből állt, és kb. 5300 négyzetkilométert ölelt fel. Mária Terézia ezen kívül újra felállította a középkorban a püspökségbe beolvadt helyi prépostságot, ezáltal az 1780-ban átalakított Szent Emmeram-székesegyház melletti nyitrai káptalan élére ismét vezető került a prépost személyében. A 19. század közepén a káptalan nagyprépostból, olvasó, éneklő-, órkanonokból és főesperesből, valamint öt valóságos és hat tiszteletbeli kanonokból állt. Az előző időszak öröksége volt az egyházmegye területén található három címzetes apátság is, továbbá a piaristák nyitrai és trencsényi kolégiuma, valamint a ferencesek négy rendháza.

A nyitrai püspökség Magyarország legerősebben katolikus többségű régióihoz tartozott. A régió felekezeti struktúrájáról és annak változásairól nehéz kijelentéseket tenni, mivel a püspöki hivatal illetékesei nyilvánvalóan csak néhány évtizedben rendelkeztek megbízható számadatokkal. Az evangélikusok és az izraeliták számát a sematizmusban utoljára 1859-ben jegyezték fel; a Szentszéknél 1900-ban tett jelentések csak összesített adatot tartalmaznak rájuk vonatkozóan. A megbízható adattár hiánya ellenére a kimutatás egyértelmű tendenciákat mutat, amit a számadatok kiértékelése igazol (lásd táblázat).

A nyitrai püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	kat.	%	ev.	%	izr.	%
1822	311875		281845	90	20728;	6,6	9300*	3
1846	338908		301762	89	23225	6,9	14918	4,4
1856	306408		266159	87	22457	7,3	17741	5,8
1859	310192		268813	87	22849	7,4	18269	5,9
1900	390815*		332815*	85	30000*	7,7	28000*	7,2
1909	368506*							
1910	413837*	+13	366600*	89	n.a.		n.a.	
1910 (orsz.)	18 M		9 M	49	1,3 M	7	0,9 M	5

* összesített, bizonytalan adatok

Források: 1822., 1846., 1859., 1890., 1909. évi sematizmusok; ADRIÁNYI, Vaticanum; Atlas Hierarchicus

Szembetűnő a lakosság jelentős, mintegy 10 százalékos visszaesése 1846 és 1856 között. Egyrészt a régiót erősen érintették 1848/1849 drámai eseményei, másrészt pedig az 1840-es években több éven keresztül óriási éhínség dúlt a területen, és a szegénység a világháborúig hatalmas mértékű kivándorláshoz vezetett. Az adatok szerint ebben különösen a vidéki katolikus lakosság volt érintett, miközben az inkább a városokban élő evangélikusok kevésbé. Folyamatos növekedést mutat eszerint az izraeliták száma, akik aránya a dokumentált időszakban feltehetően főleg a lengyel területekről történő bevándorlás miatt több mint kétszeresére nőtt és a korszak végén majdnem elérte az evangélikusok számát. A Rómának megküldött egyes adatok szerint az áttérések jelentősen a katolikus egyház javára tör-

téntek. 1859 és 1863 között eszerint csupán 16 vegyes házasságot kötöttek, ilyen összefüggésben senki sem hagyta el a katolikus egyházat, sőt, 63-an csatlakoztak hozzá. 1863 és 1900 között a pozitív mérleg eszerint 235 volt 12-vel szemben. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 111.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A püspökség infrastruktúrája az érintett évtizedekben alig épült ki, és a személyzet fejlesztésében is kevés dinamika ismerhető fel. Az 1822. évi egyházmegyei naptár 143 plébániát számlált, amelyet 120 beiktatott plébános és 23 plébániai kormányzó igazgatott. Ehhez jött még 89 káplánság, amelyekre azonban csupán 62 káplán jutott, el kellett látni továbbá 63 filiát is. 245 egyházmegyés papból 205-en lelkipásztori feladatot láttak el, egyházi szolgálatra 64 kispap készült. 1887-ben a plébániák száma 148, a káplánságoké 92 volt, a klérus 250 papból és 45 papnövendékből állt. 1909-re 242 egyházmegyés papot és 24 papnövendéket regisztráltak a nagyszemináriumban. 1900-ban az egyházmegyében az egy papra eső hívek száma 1380,2 volt, amellyel a magyarországi egyházmegyék sorában a nyitrai a rosszabbul ellátott egyházmegyék között helyezkedett el. A nők aránya a szerzetesek között jelentősen megnőtt, 1913-ban 103 főre (ebből 99 irgalmasrendi), míg a férfiak aránya 1887-hez képest visszaesett (1887/1909/1913: 47/34/26 szerzetes pap a piaristák és a ferencesek hat rendházában). Az egyházmegye nyelvi tagolódásáról a sematizmusok nem tájékoztatnak, ami talán már a püspökség vezetése és a papság nagy része közötti, az életrajzokban már említett feszültségre utal.

A nyitrai püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	<i>Előző hivatal</i>	<i>Hivatalba- lépés*</i>	<i>Élet- kor</i>	<i>Hivatalviselés vége**</i>	<i>Időtár- tam</i>	<i>Átbelye- zés</i>
1. Fuchs Ferenc Xa- vér (1744–1807)	-	1788. 04. 20.	44	1804. 08. 20. <i>Üresedés: 52 hó</i>	16	Eger
2. Kluch József (1748–1826)	-	1808. 12. 06.	60	1826. 12. 31. <i>Üresedés: 10 hó</i>	18	-
3. Vurum József (1763–1838)	Szf., Várad	1827. 11. 07.	64	1838. 05. 02. <i>Üresedés: 13 hó</i>	10	-
4. Palugyay Imre (1780–1858)	Kassa	1839. 05. 26.	59	1858. 07. 24. <i>Üresedés: 10 hó</i>	19	-
5. Roskoványi Ágos- ton (1807–1892)	Vác	1859. 06. 05.	52	1892. 02. 24. <i>Üresedés: 16 hó</i>	33	-

6. Bende Imre (1824–1911)	Beszt.	1893. 06. 21.	69	1911. 03. 18. (lemondás) <i>Üresedés: o</i>	18	-
7. Batthyány Vilmos (1870–1923)	koadj.	1911. 03. 29.	41	1920. 12. 16. (lemondás)	10	-
			<i>Átlag: 56 év</i>	<i>Üresedés átlaga: 17 hó</i>	<i>Átlag: 18 év</i>	

* A beiktatás (*installatio*) vagy székfoglaló (*intbronisatio*) dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének (*praeconisatio*) dátuma.

Eltekintve az első főpásztortól, Fuchs Ferenc Xavértól, aki Eger első érseke lett, Nyitra a vizsgált időszakban kicsi, de jól javadalmazott püspökségként mindig a püspöki pályafutás végállomása volt és olyan főpapok kapták meg, akik főpásztori kötelezettségeik mellett egyéb jelentős (például tudományos) feladatokat is elláttak. Ennek következményeként általában több mint tíz évig töltötték be hivatalukat, kivéve a lista utolsó püspökét, Batthyány Vilmost, aki nem önként távozott a püspöki székből. A hivatalba lépők életkora – eltekintve az 1804 előtti időszakból származó Fuchs püspöktől és a sor végén a fiatal főnemes Batthyánytól – a nyitrai püspöki székesetében átlagosan több mint 60 év volt. Mindazonáltal a tudomány irányába leginkább elkötelezett Roskoványi szűk 33 évig kormányozta az egyházmegyét, ezzel a vizsgált korszak leghosszabb ideig regnáló magyarországi főpásztorai közé tartozott. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 112.)

Az egyházmegye története 1918 után

A trianoni békekötés következtében a püspökség egésze az újonnan alapított Csehszlovák Köztársaság területéhez került. A régi rendszer utolsó főpásztorát, Batthyány Vilmos püspököt, aki nem tudott szlovákul és elutasította az új államjogi helyzetet, 1919-ben kiutasították az országból. Jelenleg a pozsonyi főegyházmegye *suffraganeus* egyházmegyéje.

• *Források:* Schem. Nitrien. 1818–1917. • *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Vaticanum*; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; DÓKA KLÁRA, *A nyitrai, besztercebányai és székesi püspökség birtokai a 18–19. század fordulóján*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 12 (2000) 1–4: 133–151; HC VII–IX; HRABOVEC, *Der Heilige Stuhl*; KOSZTA LÁSZLÓ, *A nyitrai püspökség létrejötte. Nyitra egyháztörténete a 9–13. században*, Századok 143 (2009) 2: 257–318; *Wetzer und Welte's*; PERSIÁN ÁDÁM, *Kereszt és forradalom*, Budapest 2019, 84–89; JOLIN REHEM, *Chronological table of*

Bishops of the diocese of Nitra, Slovakia, Cleveland–Roma–München 1966; SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; *Schem. Nitrien. 1818–1917*; SZTYAHULA LÁSZLÓ, *Felső-Magyarország katolikus egyházi közigazgatása 1918–1925 között*, Trianon és az egyházak (szerk. Zombori István), Budapest 2022, 13–39.

- KLIBER, *Bischofslexikon*, 109–113.

VILIAM JUDÁK–RUPERT KLIBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

kiegészítette: TUSOR PÉTER

I.4.1. FUCHS FERENC XAVÉR [FUX] (1744–1807)

Nyitra, 1788. április 20. – 1804. augusztus 20.

Eger, 1804. november 15. – 1807. június 27.

1744. augusztus 24-én született a Moson vármegyei Pándorfaluban (Parn-dorf A), apja Josef Fux posztókészítő, majd iskolamester és orgonista (a keresz-telési anyakönyv szerint *Regente Chori in Labing*), anyja Theresia. Gimnáziumi tanulmányait a pannonthalmi bencés főapátság iskolájában végezte, majd Nagyszombatban bölcsészeti, utána Budán teológiai tanulmányokat folyta-tott. 1768. május 22-én az esztergomi főegyházmegye papjává szentelték Vá-cott. Esztergomban káplán, majd gróf Andrássy Károly fiainak nevelője lett Betlén (Betliar SK). 1773-ban szomori plébánosi kinevezést kapott. A jezsuita rend feloszlata, 1773 után sok tanári állás megürült, így a budai akadémián a metafizika és logika tanára lesz. Ekkor figyelt fel rá Luzénszky László (1732–1790) esztergomi érseki helynök és segédpüspök, aki 1780-ban hivatalá-ban szentszéki ülnökké, jegyzővé és titkárrá nevezte ki. Hamarosan áthe-lyezték az érseki hivatalba levéltárosnak és Batthyány József (1727–1799) bíboros, esztergomi érsek titkárának. Érdemei jutalmaként 1783-ban a po-zsonyi társaskáptalan, 1784-ben pedig az esztergomi főkáptalan tagja lett, de 1787-ben egészségügyi okokból meg kellett válnia hivatalától.

1787. augusztus 21-én II. József nyitrai püspökké nevezte ki Batthyány érsek ajánlására. VI. Pius pápa 1788. március 14-én hagyta jóvá kinevezését.

1788. április 13-án Pozsonyban szentelte püspökké Batthyány József hercegprímás, esztergomi érsek, április 20-án iktatták be a nyitrai püspöki székbe.

Az egyházmegyében Révay Antal püspök 1783-as halála óta széküresedés volt, ezért püspöki ténykedését a szétzilált egyházmegye rendbetételével kezdte. Szervezőmunkáját nagy lelkiismeretességgel és rendkívüli alaposággal végezte, püspöki regnálása alatt végiglátogatta az egyházmegye minden vidékét. 1804-ben általános szabályzatot adott ki az egyházmegye életére és működésére vonatkozóan (*Visitationalia Statua Generalia*). Megerősítette a papság fegyelmét a hivatali és lelkipásztori működésére vonatkozó szabályokat alkotva („*Fuchsianák*”). Nagy hangsúlyt helyezett a papképzésre: kibővítette és anyagiilag megerősítette a nyitrai szemináriumot, megújította az intézmény szabályzatát, felemelte a tanárok fizetését, jutalmat osztogatott a kiváló tanulóknak, nagy mértékben gazdagította könyvtárát. Templomokat építtetett Lakácsin (*Lukáčovce SK*), Karásznón (*Krásno nad Kysucou SK*), Kosztolna-Miticen (*Kostolné Mitice SK*), Lázon (*Lazy pod Makytou SK*), Zséren (*Žirany SK*), Árdánfalván (*Ardanovce SK*) és Darázsín (*Drázovce SK*). Felújította, illetve kibővítette a drétomai (*Drietoma SK*), a bélapataikai (*Valaská Belá SK*), a bodókai (*Krivosúd-Bodovka SK*), a morvamogyoródi (*Moravské Lieskové SK*) templomokat. A nyitrai székesegyház tornyát újjafedette és órával látta el. Plébániát építtetett Darázsín (*Drázovce SK*), Árdánfalván (*Ardanovce SK*), Morvamogyoródon (*Moravské Lieskové SK*), Zséren (*Žirany SK*), Negyeden (*Neded SK*), Üregen (*Jarok SK*), Drétomán (*Drietoma SK*), Mocsonokon (*Močenok SK*), Csáporon (*Cabaj-Čápor SK*). Felújította a nyitrai püspökvárat, a radosnai (*Radošina SK*) és a mocsonoki (*Močenok SK*) püspöki kastélyt, megépítette a vágegyházai (*Kostolná-Záriečie SK*) püspöki rezidenciát. A nyitrai székesegyházban védőszentjének, Xavéri Szent Ferencnek szentelt oltárt állíttatott, melynek igazgatójának – aki mindig valamelyik nyitrai kanonok volt – egy házat adott és annak fenntartására alapítványt tett. A nyitrai, a mocsonoki és a radosnai ispotályokat felújította és kibővítette; Krakoványban (*Krakovany SK*) egy új ispotályt építtetett. Nyitrán szegénygondozó intézetet és elmebajosoknak otthont alapított, a váci Siketnémák Intézetébe a nyitrai egyházmegyéből származók ellátására alapítványt tett. 12 szegény ifjút a saját költségén taníttatott, csakúgy, mint négy leányt a nagyszombati orsolyiták iskolájában. Alapítványt tett az egyházmegye szegényebb településein szolgáló plébánosok felsegítésére, illetve szülőfaluja, első plébánosi szolgálati helye (Szomor) és az általa alapított darázi plébánia

javára. Püspöki működése mellett kisebb közeleti feladatokat is ellátott: 1791-ben az Alsó-Ausztria és Magyarország közötti határvizsgáló bizottság magyar elnökének nevezték ki. 1802-ben I. Ferenc király valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki. Egy korabeli földrajzi munka szerint „buzgó lelkipásztor”, „pontos felügyelő”, „államférfi” és „a nemesi ifjúság jötevője”.

1804-ben, amikor VII. Pius pápa az egri püspökséget érsekség rangjára emelte, I. Ferenc király június 1-én F-t az egyháztartomány első érsekévé és ezáltal Heves és Külső-Szolnok főispánjává nevezte ki, mivel mind a király, mind a pápa megerősítette, hogy a főispáni tisztet továbbra is az egri főpásztorok töltik be. A Szentszék augusztus 20-án erősítette meg az áthelyezést, F. érseki székét 1804. november 15-én foglalta el. Érseksége rövid két évet az új főegyházmegye rendezésével töltötte el. Súlyosbodó betegsége ellenére felkereste az egyházmegye nagy részét és *canonica visitatió*t végzett a káptalannál 1805-ben. 1806-ban kiadta a főegyházmegye életének általános szabályozását (*Statuta generalia*). Felújíttatta a domaházai és a sajószentpéteri templomot, az egri székesegyházat jelentős adományokkal gazdagította. Egerben betiltotta a koldulást, helyette a nyitraihoz hasonló szegénygondozó intézetet alapított. Az egri ispotályban az érseki uradalom szegényei számára alapítványt tett, valamint négy ágyat állandóan fizetett szegény betegek részére. A szegény tanítók felsegítése szándékára alapítványt tett. Egerben 12 szegény ifjút és 2 leányt taníttatott a saját költségén. Mind püspöki, mind érseki működése alatt rendkívül fontosnak tartotta a vallásos irodalmat, mint a hitélet és a jó erkölcs előmozdítóját, ezért ezt rendkívül bőkezűen támogatta: összesen mintegy 40 művet íratott, illetve fordíttatott le, majd saját költségén kiadva mintegy 70 ezer példányban osztatott szét Magyarországon és Erdélyben. Jelentős mértékben gyarapította az egri érseki könyvtár állományát is. Egerben hunyt el 1807. június 27-én tüdőgyulladásban 65 évesen, teste az egri székesegyház altemplomában nyugszik. Végrendeletében kisebb adományai mellett kétezer forintot hagyott az egri székesegyházra csakúgy, mint az egri kórházra, a maradékot pedig Heves és Szabolcs vármegye szegényebb papjaira, illetve Heves és Nógrád vármegye szegényebb kántortanítói számára hagyta.

• *Művei: Miscellanea quibus regnum rationis christianorum animalium*, Posonii 1801 (névtelenül); *Methodus recte gubernandi parochiam...*, Tyrnaviae 1803; *Institutiones episcopalis seminarii Nitriensis ad S. Ladislaum [...]*, Tyrnaviae 1804; *Compendium institutionis pastoralis [...]*, Tyrnaviae 1804;

Visitationalia statuta generalia, Tyrnaviae 1804; *Moralis philosophiae christianae...*, Tyrnaviae 1805; *Sensa moralia [...] similia sensa moralia et religiosa virorum saeculi XIX. [...]*, Posonii 1805; *Statuta Peculiaria pro archi-dioecesi Agriensi*, Agriae 1805; *Ankündigung über die Canonische Visitation*, Agriae 1806; *Statuta generalia*, Agriae 1806; *Három beszéd, melynek egyike a nagymélt. országbírája, kettője pedig a mltgos első egri érsek által tartattak és gróf Stollberg története*, Eger 1807; *Legum decimalium regni Hungariae discussio, et combinatio brevis, et succincta*, Agriae 1807. • *Források*: EFL Archivum Novum, Archiepiscopus Fuchs; EFL Archivum Novum, Kinevezési oklevelek különgyűjtemény; *Cum onus humeris Nostris impositum...*, Agriae 1804–1805 (körlevél); *Dudum Vobis...*, Agriae 1805 (körlevél); *Dum doctor gentium...*, Agriae 1805 (körlevél); *Gravissimi pastoralis...*, Agriae 1805 (körlevél); *Postquam seb decima...*, Agriae 1805 (körlevél); *In solemnibus canonicis...*, Agriae 1806 (körlevél); Hazai Tudósítások 2 (1807) II/1: 3; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 4. Band, 16. 12. 1807; MÉSZÁROS GYÖRGY, *Halotti dítséret...*, Eger 1807; Leonardus Ciani, *In exequiis Franc. Xav. Fuchs primi archiepiscopi Agriensis...*, Eger 1807; Episcopatus Nitriensis, eiusque Praesulum memoria, 1835. • *Irodalom*: BALÁZSNÉ FODOR EDINA, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011, 5–8; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*, 51, 70; BOROVSKÝ, *Heves vármegye*, 372, 423; SAMUEL BREDETZKY, *Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn*, 3. Band, Wien 1804; CSERENYÉY ISTVÁN, *Néhány kép a nyitrai püspökség két utolsó századából IV*, Religio LXXII (1913) 5: 78–80; OTOMAR GERGELYI, *Ako sa hospodárilu na nitrianskom biskupskom panstve v roku 1800?*, Agrikultúra 4 (1965) 79–93; HC VII–IX; KONCZ ÁKOS, *Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren*, Eger 1892, 91–92; ORBÁN JÁNOS, *Fuchs Xavér Ferenc első egri érsek élete*, A pesti növendékpapság magyar iskolájának munkálatai XIII (1846), 313–338; SZINNYEI, III, 828–831; ZELLIGER, 142.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 461–462.

TENGELY ADRIENN

I.4.2. KLUCH JÓZSEF (1748–1826)

Nyitra, 1808. december 6. – 1826. december 31.

K. 1748. március 30-án született a Turóc vármegyei Znióváránál (Kláštor pod Znievom SK), igen egyszerű, vidéki viszonyok között. Ez bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy egész életében nagy szociális érzékenységről tett tanúbizonyságot. Szülei mindent megtettek tehetséges fiuk kitaníttatásáért. K. a jezsuiták által vezetett helyi iskolába, majd több gimnáziumba is járt,

utóbb Esztergomba. Ott a hagyomány szerint gróf Barkóczy Ferenc prímás († 1776) felfigyelt a szombatonként egy Mária-szobornál imádkozó és éneklő K-ra, ezért alapos tudakozódást követően felvette őt a szemináriumba. K. gimnáziumi tanulmányai befejeztével 1765-től filozófiát és teológiát tanult a nagyszombati egyetemen. Ekkoriban haltak meg szülei. Palkovics György (Juraj Palkovič) kanonok feljegyzése szerint K. itt is felkereste minden szombaton a nagyszombati úgynevezett *Forum Academicorum*on (Akadémikusok tere) található Mária-szobrot, ahol imádkozott, a lorettói litániát és szülőföldje Mária-énekeit énekelte. Később, kanonokként rézmet-szetet készítettett szülőhelye kegyképéről, az úgynevezett turóci Madonnáról, és tiszteletét több száz lenyomattal segítette elő. 1771. április 1-én, Húsvéthétfőn szentelték pappá. Ezután a nagyszombati szeminárium tanulmányi prefektusa lett.

A jezsuita rend feloszlata után 1773-tól morálteológiát tanított a nagyszombati egyetemen, egyúttal a város főtemplomának hitszónoka volt. 1774-ben az érseki szeminárium rektorhelyettese, majd 1777-ben a nagyszombati szentszék titkára és jegyzője lett. 1779-ben kérésére lelkipásztori feladatokat kapott, az Esztergom környéki Nagyöved (Vel'ké Ludince SK) plébánosa, egyúttal a kerület esperese lett. Miután Lusinszky László esztergomi segédpüspököt († 1790) Nagyszombatban mint első általános helynököt beiktatták, kérésére gróf Batthyány József herceg, prímás 1786-ban az akkor 38 éves K-t meghívta a káptalanba és Lusinszky jobbkeze lett. K. vezetése alatt két pap, Bernolák Antal (Anton Bernolák) és Fába Simon (Fábo) közreműködésével vette kezdetét a főegyházmegye gazdag levéltárának újrarendezése. K-t 1798-ban komáromi főesperessé nevezték ki. Batthyány érsek 1799-ben bekövetkezett halála után az érseki szék kilenc évig betöltetlen volt, a nagy kiterjedésű főegyházmegye igazgatása a káptalani helynökökre hárult. Miután Wilt József nagyszombati általános helynök a győri püspöki székbe távozott, K-t 1806-ban a kanonokok egyhangúlag általános helynökké választották, annak ellenére, hogy előzőleg még a szokásos címzetes apáti vagy címzetes préposti méltóságokat sem élvezte. A király 1807-ben bosoni választott püspökké nevezte ki. K. 22 éves kanonoki időszakára esett – a magyar nyelvújítási törekvések kibontakozásával párhuzamosan – a szlovák irodalmi nyelv megteremtésének kezdete, amelynek központja Pozsony és Nagyszombat volt. A mozgalmat Bernolák vezette; szóvivői többnyire a Pozsonyban működő jozefinista generális szeminárium és a nagy-

szombati egyetem végzett hallgatói voltak, akik a Szlovák Tudós Társaságba (*Slovenské učené tovaryšstvo*) tömörültek. K. mellett Fába Simon, Rudnay Sándor későbbi esztergomi érsek és Palkovics György (Juraj Palkovič) is osztották azokat az eszméket, amelyek erősen kihatottak a szlovák nyelvű értelmiségre. K. káptalani helynökként kiállt a szlovák nyelvű lakosság érdekeiért is, például a nagyszombati Szent Mihály-templom vagy az ottani szlovák alapítványok körüli vitában.

I. Ferenc király, aki időnként maga is Nagyszombatban tartózkodott az udvarral, K-t 1808. április 29-én nyitrai püspökké nevezte ki. A pápai megerősítésre július 11-én került sor. Püspökké Károly Ambrus prímás szentelte augusztus 28-án Pozsonyban. Székét 1808. december 6-án foglalta el Nyitrán. Néhány hónap múlva a háborús események már súlyosan pusztították az egyházmegyét. K. a védekező harchoz követelt hozzájáruláson felül önkéntes felajánlásokkal, pénzzel, lóval, terménnyel és újonckal támogatta az udvart, halából az uralkodó már 1810-ben titkos tanácsossá nevezte ki. A prímás 1809-ben bekövetkezett halála után a pápa K-nak adta át a prímási szentszék fővizsgálói feladatkörét, amelyet 1809-ig, az esztergomi szék újbóli betöltéséig látott el. K. betegség miatt nem vett részt az 1822. évi nemzeti zsinaton. Az 1822-es nemzeti zsinat ennek ellenére felkérte arra, hogy alaposan dolgozza át a Magyarország esetében igen jelentős egyházi bíraskodásra vonatkozó átfogó javaslatot.

K-nak az egyházmegye kormányzásában számos iránymutató lépése volt. 1810-ben végiglátogatta a püspökség plébániáit, amelynek során nemcsak templomokat, plébániákat és iskolákat, hanem félreeső parasztgazdaságokat is megtekintett, ezáltal hiteles benyomást szerezve a lakosság szociális helyzetéről. Jövedelmei nagy részét vallásos, jótékony és kulturális céloknak szentelte, ami az egyházmegyei hagyomány szerint összesen körülbelül 600 ezer forintot jelentett. Az ebből létrehozott alapítványok jövedelme lehetővé tette többek között a besztercebányai kerület szegényeinek megsegítését, hét nemes lány nevelését a nyitrai orsolyitáknál, az 1819-ben Trencsénben (Trenčín SK) megnyílt leányiskola működését, a vagyontalan papok és tanárok támogatását, tizenkét trencsényi diák részére ösztöndíj biztosítását, emellett plébániák, templomok és kolostorok építését, a zsolnai (Žilina SK), a trencsényi és a nyitrai gimnáziumok támogatását, valamint az egyházi iskolák kibővítését. K. jelentős összeggel járult hozzá a besztercebányai káptalan anyagi alapjának biztosításához és szülőfalujában plébánia épí-

téséhez. Ezen felül plébániai és iskolai könyvtárakat alapított és támogatt. Bőkezűségét számosan élvezték, köztük a pozsonyi és nagyszombati orsolyiták, a pesti angolkisasszonyok. A püspökség vedródi (Piešťany SK mellett) birtokain a mezőgazdasági munkások számára templomot, plébániát és iskolát építtetett; maga is gyakran visszavonult ide egy szerény szobába. K. jelentős összeget áldozott templomok építésére és felújítására is, például az esztergomi székesegyház berendezésére és a nyitrai dómra, amelynek több mint 27 ezer forint értékű egyházi ornátust ajándékozott. Nyitrán klasszicista stílusú káptalani rezidenciát is építtetett.

K. püspökként is támogatta a Bernolák-féle kulturális törekvéseket, majd a szlovák nyelvű Biblia-fordítást célul kitűző vállalkozást (1822) és szlovák nyelvű vallásos irodalmi művek kiadását, ezért a Bernolák-csoport tagjai ünnepi beszédekert és költeményeket ajánlottak neki. Maga K. írói ambíciókkal nem rendelkezett, csupán 1768-ban, egyetemi éveit alatt tett közzé Szent István magyar királyról szóló panegiriszt.

Egyházkormányzása alatt K-t köszvény gyötörte, ami többször megakadályozta hivatali feladatait ellátásában, végül egy időre megvakult. Betegsége megakadályozta abban, hogy részt vegyen nagyobb ünnepségeken, 1821-ben papságának 50. jubileumán vagy 1825-ben a Szentéven. 1826. december 31-én, 78 évesen halt meg a mocsonoki (Močenok SK) püspöki rezidencián, ahol egyre szívesebben tartózkodott. Végrendeletének megfelelően szívét az ottani Szent Kereszt-kápolna sírboltjában helyezték el, míg többi földi maradványát a nyitrai székesegyház kriptájába temették. Nagyszabású temetése 1827. május 1-én volt, a szertartást Rudnay primás végezte. Egy győri kanonok visszaemlékezése szerint K. „életmódja, beszéde, viselkedése, arckifejezése, öltözéke, püspöki asztala” és minden egyéb megfelelt a trienti püspöki ideálnak. Ezt bizonyította az is, hogy K. 52 ezer hívót bér-mált és 992 teológust szentelt pappá, és gyakori betegsége ellenére a papnövendékek majdnem minden vizsgáján személyesen jelen volt. Halálos ágyán még aláírta a primásnak, kollégáinak, a papságnak és a népnek előzőleg megfogalmazott búcsúleveleit.

• *Művei:* *Divus Stephanus rex et apostolus Hungariae*, Trnava 1768. • *Források:* *Elegia in obitum [...] Josephi Kluch*, Tyrnau 1827; ALEXIUS JORDÁNSZKY, *Kurze Beschreibung der Gnadenbilder [...] im Königreiche Ungarn*, Preßburg 1836, 49; FEJÉR GYÖRGY, *Néhai [...] Kluch József nitrai püspök [...] érdemei*, Nagyszombat é. n., 1–17; JORDÁNSKY ELEK, *Sermo in*

solemnitate exequiis Josephi Kluch, Tyrnaviae é. n., 1–28; JURAJ PALKOVIČ, *Fasciculi ecclesiastico – litterarii I*, Pest 1841, 232; LAURENZ HOHENEGGER, *Nekrolog [Joseph Kluch]*, Neue theologische Zeitschrift 1 (1828) 11: 307–316; *Hasznos Mulatságok* 1827, I, 217–222. • *Irodalom:* ALEXANDER CSANDA (szerk.), *Kapitoly z dejín Nitry*, Bratislava 1963, 40, 45, 70–76; *Episcopatus Nitriensis*, 458–466; IGOR HANKO–VILIAM JUDÁK, *Od Gorazda ku gorazdovcom. Kňazský seminár sv. Gorazda*, Nitra 1994, 42–43; HC VII–IX; KÄFER ISTVÁN (szerk.), *Rudnay Sándor és kora*, Esztergom–Budapest 2007; PÖSTÉNYI J., *Dvaja významní biskupi nitrianski v XIX. storočí*, Kultúra, 16 (1944) 6–7: 378–383; LUBOMÍR VILIAM PRIKRYL, *Kluch*, LKKOS, 682; STRÁNSKY–CSERENYÉY, *Biskupstva nitrianskeho*, 259–260; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; WURZBACH.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 113–117.

VILIAM JUDÁK–RUPERT KLIEBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.4.3. VURUM JÓZSEF [WURM] (1763–1838)

Székesfehérvár, 1816. november 24. – 1822. április 19.

Nagyvárad, 1822. június 27. – 1827. szeptember 17.

Nyitra, 1827. november 7. – 1838. május 2.

V. 1763. november 27-én született Nagyszombatban, kisiparos családban. Gimnáziumi tanulmányait Trencsénben (Trenčín SK), Pozsonyban és Nagyszombatban folytatta. 1781-ben a nyitrai egyházmegye klerikusa lett. Teológiát Nyitrán és Bécsben tanult. 1788. augusztus 18-án szentelték pappá, majd Fuchs Xavér Ferenc nyitrai püspök szertartója és titkára lett. 1791-től egyháztörténetet és kánonjogot tanított a nyitrai szemináriumban. Amikor 1804-ben Fuchst egri érsekké nevezték ki, V. elkíserte őt új székhelyére. 1805. március 1-én meghívást kapott az egri káptalanba, az érsek oldalkanonokja lett. 1807-ben elnyerte a kompolti apáti címet, 1810-ben az egri líceum igazgatója lett. Ugyanabban az évben szardikai címzetes püspök, egyúttal a Magyar Királyi Helytartótanács tanácsosa lett. A király 1816. június 7-én (a szakirodalomban tévesen június 2-án) székesfehérvári püspökké nevezte ki, amelyet a Szentszék szeptember 23-án erősített meg.

Püspökké Fischer egri érsek szentelte Budán, november 10-én, székét november 24-én foglalta el Székesfehérváron. Ötéves székesfehérvári működésének csak kevés nyoma található a forrásokban és az irodalomban, eltekintve a szokásos adományoktól. 1821 májusában vendégül látta az inkognitóban Ljubljanából Oroszországba utazó I. Sándor cárt († 1825). Ugyanabban a hónapban Rudnay prímás esztergomi örökös főispáni beiktatásakor ő szólalt fel a rendek nevében. Bár V. Rudnaynál és a királynál is sürgetőleg kérelmezte, hogy visszatérhessen szülőföldjére, a király 1821. december 21-én áthelyezte a nagyváradai egyházmegyébe. A pápai megerősítésre 1822. április 19-én került sor. Új egyházmegyéjében a püspökség védőszentjének, Szent Lászlónak az ünnepén, 1822. június 27-én lépett hivatalba.

Beiktatása után néhány hónappal kezdődött a pozsonyi magyar nemzeti zsinat, amelyen V. aktívan részt vett és a kiélezett vitákban képviselte teológiai és egyházi álláspontját. A zsinat előtt I. Ferenc megbízásából Somogyi Lipót szombathelyi és Kurbély György veszprémi püspökkel együtt átdolgozta a szerzetesrendek szabályzatait jozefinista szellemben, és ennek kapcsán a zsinaton a szerzetesrendek reformjáért felelős ötödik deputáció vezetésével bízták meg. A tanácskozásokon felszólalt többek között a katolikus bibliafordításnak az aktuális magyar nyelvhasználatához igazítása ellen, nehogy ezzel támadási felületet adjanak a protestánsoknak. Hiába javasolta az 1816-ban megnyitott bécsi *Augustineumban* (*Frintaneum*) tíz hely finanszírozását magyar kollégisták számára. A püspökökről szóló passzusba beleíratta, hogy azok a jövőben ne „pazarolhassák el” vagyonukat rokonaikra. Megromlott egészségi állapota ellenére V. később az egész egyházmegye vizitációjára vállalkozott. Alaposan átdolgoztatta az egyházmegyei sematizmust és térképet készíttetett a püspökségről. Különös figyelmet szentelt a hitoktatásnak. Néhány éves ottani működése során a Nagyváradtól északra található Bihar (Bihor RO) kisvárosban templomot, paplakot és iskolát építtetett, biztosította a foglyok pasztorációját, valamint támogatta a Körös szabályozását. 1827. május 25-én nyitrai püspökké nevezték ki; prekonizációjára a szeptember 17-i konzisztóriumon került sor. Ünnepélyes beiktatása 1827. november 7-én volt. A nagyváradéhoz hasonlóan jól javadalmazott nyitrai egyházmegyébe történő újabb áthelyezésének okai eddig ismeretlenek.

V. kora lelkiismeretes püspökének bizonyult mindhárom egyházmegyéjében. Anyagilag támogatta az egyházi, az oktatási és a szociális intéz-

ményeket és gondoskodott az általános egyházi és liturgiai előírások betartásáról. Nyitrán többek között leányiskolát létesített, ahol már az alapítás első évében 200 gyermek tanult. Felújította az idős és beteg papok házát, az úgynevezett *Promeritae Queti*-t, támogatta a kerületi kórházat, idősek otthonát és dologházat. Amikor 1831-ben a vármegyében kolera pusztított, saját vagyonából 12 ápolónőt alkalmazott. Az egykori zsolnai (Žilina SK) jezsuita rendházat 1833-ban száz fő befogadására alkalmas árvaházzá (*Sírotár*) építtette át, amelyben a kolerában elhunyt szülők gyermekei számára biztosítottak helyet. Továbbá 14 szegény diákot éves ösztöndíjjal támogatott. Művészetpártolása megnyilvánult a nyitrai rajziskola alapításának kezdeményezésében; e célra 35 ezer forintot áldozott, és felújított épületeket bocsátott az intézmény rendelkezésére. Újjáalapította a Fuchs nyitrai püspök által a nagyszombati orsolyita kolostor, valamint a váci siketnémák javára tett, időközben megszűnt alapítványokat. Saját vagyonából is támogatott olyan szegény plébániákat, mint például a szolopnai (Slopná SK), amelynek temploma tűz áldozata lett. A nyitrai székesegyházat új liturgikus ezüsttárgyakkal szeltele fel, és jelentős összeget áldozott az esztergomi székesegyház építésére.

V. jó kapcsolatot ápolt az ország politikai elitjével, és személyesen részt vett a magyar országgyűléseken. 1825–1827-ig, 1830–1832-ig és 1836-ban valószínűleg belső titkos tanácsosi tiszteet is betöltött. Ezen felül Abaúj, Zólyom és Temes vármegye helyettes királyi biztosaként is működött. A lojalitás tekintetében Rómát részesítette előnyben Béccsel szemben. A Szlovák Tudós Társaság (*Slovenské učenie tovaryšstvo*) és nyitrai tagozatának alapító tagja volt. Később a társaság újraindítását kezdeményezte, amelynek érdekében 1838-ban Pozsonyból nyomdát telepített át Nyitrába. Mecénása volt a Szlovák Nyelv és Irodalom Kedvelői Társaságának (*Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej*) és érdeklődött az egyháztörténeti témák iránt. Újrendeztetette a nagyváradi és a nyitrai püspöki levéltárakat. A gazdag nyitrai levéltári állomány alapján 1830-ban kiadta az első történeti sematizmust (lásd lent). Az ennek során gyűjtött gazdag forrásanyagot történelmi *Opus magnum*-ában, „*A nyitrai egyházmegye és püspökeinek emlékezete*” című, 1835-ben Pozsonyban szerzőség megnevezése nélkül kiadott művében is felhasználta. Ebben a püspökség történetét a markomannok és a kvádok koráig vezette vissza. Néhány más, a nagyváradi és a nyitrai egyházmegyével kapcsolatos történeti és vallási értekezés mellett általános egyháztörténetet is írt, amely azonban kéziratban maradt.

Amikor 1831-ben megüresedett az esztergomi érseki szék, V-t XVI. Gergely pápa az esztergomi Prímási Főszentszék legfelsőbb bírójává tette meg. 1836. május 14-én V. Ferdinánd király V-t a Szent István-rend lovagiává tette és nemesi rangra emelte. V. 1838. május 2-án, 74 évesen halt meg a Nyitrától délnyugatra fekvő Mocsonokon (Močenok SK), az ottani püspöki kastélyban. 1838. július 10-én temették el a nyitrai püspöki kriptában; a gyászszertartást Szaniszló Ferenc nagyvárad kanonok végezte. Végrendeletében magányszemélyek (mindenekelőtt közvetlen munkatársai) és egyházi intézmények (többek között: székesegyház, székeskáptalan, szeminárium, könyvtár) mellett jelentős összeggel támogatta a jótékony célú alapítványokat, például 100 000 forintot hagyott a zsolnai árvaházra, amelyet már életében 40 000 forintos alapítvánnyal segített. A végrehajtás érdekében a következő hónapokban elárverezték a püspöki háztartást, ami ritka betekintést nyújt a kor püspöki udvartartásába. A legtöbbet kínálókhoz kerültek különböző időpontokban például a rezidencián tartott igáslovak: négy díszló (világosbarna herélt), négy háziszolgálatra alkalmas gesztenyebarna herélt, két gazdasági és három igásló. Elárvereztek különféle kocsikat: egy üvegezett hintót (úgynevezett batárt), hat csészt, valamint „egy szép, aranypaszományos világoskék bársonnyal bélelt díszhintót, egy díszes bakot, nyeregbetéteket és ahhoz tartozó 6 gazdagon díszített lószerszámot”, továbbá három hat-, illetve négyfős étkészletet, nyergeket, hajtócsizmákat és más, lótartáshoz szükséges felszereléseket. Júliusban árverezték el a drágaköveket, az ezüst asztalneműt és a borkészletet: például gyémánttal, smaragddal, cirkonnal és rubinttal díszített kereszteteket, gyűrűket és aranyláncokat, asztalneműből például egy több mint 500 lat súlyú nagy ezüst asztaldísz, több mint 100 tányért, 150 fős evőeszköz készletet. A borospincében sok más fajta mellett 1822-es és 1834-es évjáratú tokajit találtak.

• *Művei*: Schem. Nitrien. 1829; *Episcopatus Nitriensis*. • *Források*: *Memoria [...]* Josephi Vurum, *Episcopi Nitriensis [...]* occasione solennium exsequiarum [...], Pestini 1838; N. N., *Nachrichten [...]* über die ungarische Nazionalsynode vom Jahre 1822, Sulzbach 1824; *Episcopatus Nitriensis*, 466–467; *Österreichischer Beobachter* 23. 5. 1821; *Wiener Zeitung* 29. 5. 1821; *Preßburger Zeitung* 12./26. 6. 1838; *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung* 1. 7. 1838; *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 1838, I, 307; *Hírnök*, 1838, 5. 24. 2. • *Irodalom*: ANTON BAGIN, *Vybrané kapitoly zo slovenských cirkevných dejín*, Bratislava–Trnava 1980, 114–115; ALEXANDER CSANDA, *Kapitoly z dejín Nitry*, Bratislava 1963; HC VII–IX; IMRICH KOTVAN, *Bibliografia bernolákovcov*, Martin 1957, 321–324; AP [ANTON PAŽITNÝ], *Jožef Vurum*,

nitriansky biskup, bernolákovec, Významné osobnosti Nitry, 163–164; ĽUBOMÍR VILIAM PRIKRYL, *VURUM (Warum, Wurum) Jozef*, Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska (Július Pašteka et al.), Bratislava 2000, 1486–1487; *Schem. Nitrien. 1822–1867*.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 117–120.

VILIAM JUDÁK–RUPERT KLIEBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.4.4. PALUGYAY IMRE, NAGYPALUGYAI ÉS BODAFALVI (1780–1858)

Kassa, 1832. május 24. – 1839. február 18.

Nyitra, 1839. május 26. – 1858. július 24.

P. Liptó vármegyei régi nemesi családból származott. 1780. október 30-án (vagy 31-én) született Palugyay Menyhért és Madocsányi Teréz gyermekeként a család kispalugyai (Palúdzka SK, 1960 óta Liptószentmiklós/Liptovský Mikuláš SK része) kastélyában. A gimnáziumot Rózsahegyen (Ružomberok SK), Kisszebenben (Sabinov SK) és Egerben végezte, teológiát a pozsonyi generális szemináriumban és Nagyszombatban tanult. 1803. december 4-én szentelték pappá, majd a szepesi püspöki kúrián és a szepesi káptalanban alkalmazták, többek között levéltárosként és püspöki titkárként. 1806-tól Németlipcsén (Partizánsky L'upča SK) szolgált plébánosként; 1808-ban Szent Miklósról nevezett gacscai (Gacka HR) címzetes apát lett. 1819-ben szepesi kanonoki kinevezést nyert és mint ilyen, 1821-től liptói (Liptov SK), majd 1822-től árvai (Orava SK) főesperes lett. 1825-től a váci székesegyház főesperese, 1827-től éneklőkanonokja. 1829-től a Helytartótanács tanácsosa és fárói választott püspök.

I. Ferenc király 1831. szeptember 30-án kassai püspökké nevezte ki; a pápai megerősítésre 1832. február 24-én került sor. Püspökké Nádasdy váci püspök szentelte május 6-án; ünnepélyes beiktatása, miként arról a korabeli sajtó is szokás szerint beszámolt, május 20-án zajlott. Püspöki hi-

vatali kötelezettségei mellett Kassán intenzíven foglalkozott egyházmegyeje történetével. 1832–1838 között nyolc terjedelmes kötetet felölelő, mintegy ezer oldalnyi forrásgyűjteményt állított össze, amelyek okleveleket, elődjei beszédeit és végrendeleteit, jelentős püspöki körleveleket és a kassai püspökség plébániái történetének jelentősebb kútfőit tartalmazta. Az iratokat később a nyitrai püspöki könyvtárban őrizték.

Vurum nyitrai püspök halála után a király 1838. november 22-én P-t nevezte ki utódjául, amelyet az 1839. február 18-i konzisztórium erősített meg. Új megbízatása előkészítésére az ideiglenesen kormányzó Hábel Xavér Ferenc káptalani helynökkel beküldette minden egyházmegyes pap életrajzát, mindenekelőtt későbbi közvetlen munkatársaiét. Hábel egy ugyancsak 1838. november 22-én kelt körlevelében értesítette az egyházmegyét a kinevezésről, amelyben a főpásztorral szemben magas elvárásokat fogalmazott meg. P. beiktatására Nyitrára érkezése után két nappal, 1839. május 26-án került sor, az eseményt szokás szerint alkalmi költeménnyel ünnepelték. Oldalkanonoknak gróf Forgách Ágostont választotta maga mellé.

P. kassai tevékenységét folytatva Nyitrán is támogatta a kor vallásgyakorlatának olyan formáit, mint a Jézus Szíve- és a Mária-tisztelet; ezeket igyekezett a papság és a nép körében Mária-társulatok alapításával és a Mária-ünnepeken történő személyes részvételével meggyökereztetni. Törekvéseinek csúcspontja volt a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának kihirdetése 1854-ben. A régió hagyományos Mária-tiszteletéhez kapcsolódva e dogmát egyházmegyeje híveihez különösen közel akarta hozni. Erre szolgált többek között az az 1855. május 6-án kezdődő nyolcnapos ünnep, amelynek során P. jelenlétében naponta szentmisét mutattak be a nyitrai Várdomb *Immaculata*-szobra előtt. E célt szolgálta az *Aurea Corona* papi egyesülés megalapítása is. Ennek tagjai arra kötelezték magukat, hogy havonta szentmisét mutatnak be az Istenanya tiszteletére. Radlinszky András (Andrej Radlinský) papot imakönyv összeállításával bízta meg, amely *Nábožné výtlevy* (*Kegyes Hangok*) címmel időközben a legismertebb szlovák imakönyv lett.

P. elődeihez, Kluchhoz és Vurumhoz hasonlóan változtatásokat vitt végbe a papképzésben, törekedve a hagyományosan vallásos és a lelkipásztorkodásban elkötelezett papok kinevelésére. 1839-ben megszüntette azt a lehetőséget, hogy laikusok is látogathassák legalább a bölcseleti előadásokat. A skolasztikus hagyományt követő, addig a szemináriumban megrendezett disputációkat 1850-ben leállította. Elképzeléseinek megfelelően új tanáro-

kat és szemináriumi vezetőket nevezett ki. Ezen felül egy alapítvány által – amelybe hagyatéka egy része is befolyt – letette a Kísszeminárium alapját. Az intézmény megépítésére csak később, hivatali utódai alatt került sor. Nagyböjti programbeszédei és pásztorlevelei által igyekezett megismertetni nézeteit a papsággal és a néppel. Papjait kötelességeik lelkiismeretes teljesítésére, az egyházi jövedelem gondos kezelésére és a liturgiai előírások „újítás” nélküli, pontos betartására buzdította. 1851. évi pásztorlevelében kifejtette véleményét a lelkipásztoroknak a polgári esküvő bevezetéséről, amelyet ártalmasnak tartott, mivel úgy vélte, veszélyezteti a „lelki életet”, és a „hit lanyhaságához” vezet. P. felszólította a papokat, hogy gondoskodjanak az ünnepek méltó megünnepléséről, és a lakosságot arra buzdítsák, hogy a vasár- és ünnepnapokat „a jó erkölcsökben való tökéletesedésre” használják és ne „lustálkodással”, netán tiltott cselekedetekkel töltsék. Másrészt óvta a népet a „boszorkányság”, a spiritizmus és a mágia mindenféle „babonás” praktikáitól, és erre vonatkozó római kongregációs határozatokat tett közzé. Többször fölemelte hangját az alkoholizmus túltengése ellen, és ennek megfelelően támogatta a mértékletességi egyesületek alapítását.

P. részt vett a politikai életben, az uralkodóházzal szemben kifejezetten lojális volt, többször részesült állami kitüntetésben. Rendszeresen részt vett a pozsonyi országgyűlés ülésein, amelyeken akkoriban ismételten vallási tárgyú viták folytak, és szinte minden ülésen szót kért. Felszólalásai többnyire tömörek, nyelvileg és tartalmilag igen pontosak voltak, és P-nak az ország törvényeiben való jártasságáról tanúskodtak. Különösen a válással kapcsolatos felszólalásaival vonta magára a figyelmet. Az 1843. őszi ülésen szeptember 18-án irányadó védőbeszédet mondott a magyar püspökök az évi közös pásztorlevele tárgyában. Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc időszakát sértetlenül vészelte át. Két elítélt pap esetében elérte az állami amnesztiát, helyette egyházi részről le kellett tartóztatni őket, amit a liberális sajtóorgánumok kritikus hanggal illettek („Egy püspök önkénye”). Más magyar főpásztoroktól eltérően P. és a nyitrai káptalan 1849-ben jelentős összeget küldött az akkor száműzött pápának; a támogatást gyűjtésekből és saját jövedelmükből szedték össze. Ennek megfelelően szentszéki körökben nagy tiszteletnek örvendett. Amikor 1849-ben Scitovszky primás javaslatot tett P-nak az egri érseki székbe történő áthelyezésére – amelyet Bécsben elutasítottak –, Viale-Prelà nun-

cius „*prelato veramente venerabile*” („valóban tiszteletreméltó prelátus”) szavakkal jellemezte a püspököt. Ettől függetlenül P. 1856 tavaszán feltűnést keltett az 1855-ös osztrák konkordátummal kapcsolatos kritikus állásfoglalásával, mivel abban következetesen a magyar egyházszervezet önállósága mellett érvelt.

P. nagy figyelmet szentelt a szociális kérdéseknek, rendszeresen magára vonta a figyelmet kreatív és hosszú távon kiható kezdeményezéseivel. 1847-ben egy 13 ezer forintos alapítvánnyal négy elszegényedett települést tartósan mentesített a stóladíjak kifizetése, további hét települést pedig a tanítók eltartása alól. Az egyházmegye egyes részein és az északabbra fekvő Kiszuca (Kysuce SK) környékén az 1840-es évek második felében fellépő éhínség alatt szervezett segélyakcióhoz 20 ezer forinttal járult hozzá. 1847-ben kiállt az írországi éhezők megsegítése mellett; e célból gyűjtésre és imára szólította fel híveit. Hasonlóképpen támogatta az árvákat és siketnémákat segítő kezdeményezéseket; rászoruló, ellátatlan özvegyek és nyugalmazott vagyontalan papok számára alapítványokat tett. Munka nélküli művészek és iparosok támogatására már 1840-ben megbízást adott egy a püspökség javadalmainak székhelyén, Mocsonokon (Močenok SK) építendő neoklasszicista stílusú kastély építésére. Gondoskodása kiterjedt a rendházakra és a püspökség patronátusa alá tartozó plébániákra is; Nyitra és Trencsén számára börtönlelkészeket fizetett. Szociális tekintetben hosszú távon kiható intézkedése volt az egyik első szociális női szerzetesrend, Páli Szent Vince irgalmas nővéreinek letelepítése. Számukra Nyitrán 240 ezer forint ráfordításával nagyméretű kolostort, templomot és egy bérházat építtetett, amelynek jövedelméből biztosította a szerzetesnők ellátását. Néhányukat saját költségén Grazban taníttatta. Templomukat a bécsi fogadalmi templomhoz (*Votivkirche*) hasonlóan az uralkodót ért merénylet meghiúsulásának emlékére emelték. A nővérek a későbbiekben itt és más helyeken óvodákat, népiskolákat és egy tanítóképzőt létesítettek, amelyek az 1950. évi államosításig virágoztak.

P. 1854. január 6-án ünnepélyes keretek között ülte meg papságának ötven éves jubileumát, amelyen Scitovszky prímás is részt vett. Az ünnepi program része volt a város kivilágítása, a nyitrai polgárok fáklyás menete, szerenád és a díszvendégek körútja az ünneplő tömegben. P. az ünnep keretében szimbolikusan is megáldott egy alacsony sorból szár-

mazó házaspárt, amely ugyanabban az évben ünnepelte aranylakodalmát, továbbá 1000 forintot adományozott a szegényeknek. A kora jelentős személyiségeként méltatott püspök szentségekkel megerősítve, 1858. július 24-én halt meg székvárosában. A nyitrai püspöki sírboltban temették el. A kincstári ügyész és az örökösök megbízásából 1858 őszén készpénzért elárverezték a nyitrai és a mocsonoki rezidenciák ingóságait. Egyebek mellett három lovat, lószerszámokat, (dísz)hintókat, porcelán- és üvegtételeket, asztaldíszeket, ezüst evőeszközt, értékes gyűrűket és keresztteket, valamint 800 hordó 1823 és 1857 közötti évjáratú bort. A latin nyelvű végrendelet szerint P. rokonságát, főleg a katolikusokat, beleértve a távolabbi ágakat is, még életében megfelelően támogatta, például a rájuk bízott kegyúri plébániák létesítésével és az azokon megvalósult építkezésekkel, továbbá hat fiú és három lány ösztöndíjazásával. Ezzel szemben a püspökség lakossága, különösen Trencsén vármegyében, igen nagy szegénységgel küzdött a rossz talaj miatt. Ezért örökségének általa adományozható részét bizonyos levonások után egy alapítványra hagyta, amelyet a nyitrai káptalannak kellett igazgatnia. Ennek kamatát a plébánosoknak „szegény és különösen rászoruló, példás és keresztény életvitelű híveknek” kellett kiutalniuk, akiket főként tűzvész, jégeső, árvíz, marhavész és más elemi csapások sújtottak.

• *Művei:* *Dioecesis Casoviensis acta 1832–1838* (kiadatlan iratgyűjtemény); *Exercitationes oratoriae Emerici Palugyay, Primae Humanitatis Scholae Alumni Semestri 2*, Ujhelyini 1832; *Historia sodalitatum Beatae Mariae Virginis, ac exercitia pietatis sodalitatis Immaculatae Conceptionis Beatae Mariae Virginis in gymnasio trenchiniensi pietate, ac munificentia [...] domini Emerici Palugyay*, Posonii 1855. • *Források:* AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *Ke slawnému uwádzaňu nagoswítenegšého pána Imricha Palud'aíbo dňa 26. kwetňa roku 1839*, 1839; *Die Gegenwart. Politisch-literarisches Tagsblatt* 7. 4. 1847; *Die Presse* 18. 9. 1850; *Wiener Kirchenzeitung* 20. I. 1854; *Wiener Zeitung* II. I. 1854; 29. és 30. IO. 1858; *Agramer Zeitung* 8. I. 1855; *Fremden-Blatt* 20. II. 1856; *Sion* 7. II. 1861; *Budapesti Hírlap* 1858. 7. 29., 2.; *Religio* 1858, II, 63, 158, 268; *Diecézna knižnica v Nitre*, h. é. n. • *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Konkordat*; ADRIÁNYI, *Bach korszak*; CSERENYÉY ISTVÁN, *Palugyay Imre püspök és a nyitrai irgalmas nővérek emlékezete*, Nyitra 1911; OSKÁR DUBOVICKÝ–JÁN PODMANICKÝ, *Stará Bystica a okolie*, Bratislava 1998, 105; HC VII–IX; C. HIŠEM, *Palud'ai (Palugyay), Imrich*, LKKOS, 1041; LUKÁCS, *Vatican*; A. PAŽITNÝ, *Imrich Palucký (Palugyay, Palud'ai), biskup zakladateľ kláštorského kostola a Malého seminára*, Významné osobnosti Nitry, 111;

STRÁNSKY–CSERENYÉY, *Biskupstva nitrianskeho*, 265; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*;
TÓTH JÁNOS, *Adatok a nyitrai papnevelde történetéhez*, Nyitra 1905, 51; ZELLIGER, 421.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 120–123.

VILIAM JUDÁK–RUPERT KLIEBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.4.5. ROSKOVÁNYI ÁGOSTON, ROSKOVÁNYI (1807–1892)

Vác, 1851. december 18. – 1859. április 15.

Nyitra, 1859. június 5. – 1892. február 24.

R. 1807. december 7-én született az Ung vármegyei Szennán (Senné SK). Apja Roskoványi László, több vármegye táblai ülnöke, anyja Szikszay Anna. Egy fivére és három lánytestvére volt. Anyja szerteágazó családjából több jelentős református teológus került ki. R. első éveit anyai nagyszüleinél, majd a Sáros vármegyei Roskoványon (Rožkovany SK), az 1250-ig visszavezethető régi magyar nemesi családja székhelyén töltötte, ahol már apja vette át nevelését. 1817–1822-ig a kisszebeni (Sabinov SK) piarista gimnázium diákja volt, majd 1824-ig Egerben bölcséletet tanult. Ezt követően a pesti Központi Szeminárium növendékeként folytatott teológiai tanulmányokat, majd 1828-ban, 20 évesen bölcsész doktorátust szerzett. 1828-tól 1832 elejéig az *Augustineum* (*Frintaneum*) növendékeként Bécsben folytatta tanulmányait, amelyet teológiai doktorátussal zárt. 1830. december 19-én szentelték pappá Bécsben. A kollégium jegyzőkönyveinek éves bejegyzései (az utolsó 1831. december 31-i dátummal) R. kiemelkedő szorgalmát és magaviseletét dicsérték. 320 kéziratos oldal terjedelmű, 1831-ben megvédett és később nyomtatásban is megjelent (lásd lent) értekezésében a pápai primátust vizsgálta mindkét jogban. 1832-ben teológiai doktorrá avatták. Bécsi tanulmányai után három hónapig az egri egyházmegyében, Makláron szolgált káplánként, majd az egri szeminárium tanulmányi prefektusa és rektorhelyettese lett. Pyrker érsek pártfogásának köszönhetően 1832-ben levéltáros, udvari káplán, 1835-ben püspöki titkár, valamint irodaigazgató és zsinati bíró lett. 1836-ban a pesti teo-

lógiai kar tagja lett és meghívást kapott az egri káptalanba, 1839-ben elnyerte a sári apáti címet, 1841-ben szemináriumi rektor lett. 1839–1843 között az egri káptalant képviselte a magyar országgyűléseken; 1847-ben Pyrker érsektől helynöki kinevezést nyert.

R. egri éveitől kezdve termékeny írónak bizonyult. Elsősorban a kor teológiai témáiról értekezett latin nyelven, szigorúan egyházi szempontból, és ennek során tudományos igénnyel védelmezte a hagyományos katolikus álláspontot a „liberális” újításokkal szemben. Munkássága élete során 82 kötetre, illetve több mint 70 000 oldalra gyarapodott. Közülük kiemelkedik egy terjedelmes (jog)történeti forrásgyűjtemény, valamint a rengeteg, részben protestáns szerzőktől származó irodalmi idézet. Kritikus hangok hiányolják művéből a forráskritikát, és rámutatnak a szövegek értelmezésének hibáira. Munkássága világosan szembehelyezkedett a német nyelvű teológusok többnyire hagyománykritikus álláspontjával, akik több esetben befolyást gyakoroltak az egyház hivatalos állásfoglalására, például Mária szeplőtelen fogantatásának tana vagy a pápai primátus elve esetében. 1846-ban az akkor újonnan hivatalba lépő IX. Pius R. elkötelezettségét méltatva, annak római útja alkalmával a szeplőtelen fogantatást ábrázoló arany medállal ajándékozta meg, R. ugyanis e témának külön értekezést szentelt. Egy akkoriban készült, főleg a pápa által szorgalmazott, a zsolozsmáról és a papi nőtlenégről szóló tanulmányra R. évekkel később 11 kötetes, több mint 8000 oldalas művel válaszolt (lásd lent), amely 1861 és 1881 között jelent meg nyomtatásban. 1848-ban a prágai egyetem teológiai kara felvette tagjai közé. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc eseményeitől távol tartotta magát, de ahhoz kapcsolódóan terjedelmes újságygyűjteményt állított össze, amelyet évekkel később átadott Simor prímásnak. Tudományos munkásságával alátámasztott konzervatív egyházpolitikai álláspontja és a dinasztia iránti demonstratív hűsége szinte automatikusan magával vonta jelölését a szabadságharc bukása után a sok megüresedett püspöki szék egyikebe.

Michele Viale-Prelà bécsi nuncius (1845–1855) már 1849 végén kedvező jelentést tett a Szentszéknek R-ről mint a váci püspöki szék császári jelöltjéről: „szintén jámbor egyházi, aki buzgó és tudós” („*ecclesiastico del pari pio, che zelante e dotto*”). Előbb azonban az egri székeskáptalan 1850-ben megüresedés következtében R-t káptalani helynökké választotta, aki ezáltal átmenetileg az egri érsekség élére került. A kiválasztási eljárásba a

prímás és Magyarország ideiglenes helytartója mellett bevonták a nyitrai, a győri, a szombathelyi és a veszprémi főpásztort. Az eljárás eredményeként létrejött 20 fős listán R. a 13. helyen szerepelt. A prímás és a kormány ennek alapján készített hármas listáján (*terna*) már az első helyre került. A kabinettjelentésben a még csak 45 éves R. mellett nem utolsó sorban fizikai erőnlétét hozták fel, amely lehetővé tette számára, hogy évente egyházlátogatást folytasson, és erősen hasson a klérusra, amelyen belül a forradalom alatti zavargások és a hat év üresedés után „a fegyelem és a rend teljességgel felbomlott”. R. mellett hozták fel a magyar melletti német és „szláv” nyelvismeretét és „közismert teológiai műveltségét” is.

1851. április 29-én az uralkodó váci püspökké nevezte ki. A Szentszéknél népszerű R. prekonizációja szeptember 5-én kelt. Püspökké az új egri érsek, Bartakovics Béla szentelte november 30-án. Vácott 1851. december 18-án iktatták be. R. Vácott energikusan látott munkához. Maga vezetett lelkigyakorlatot a papságnak és népmissziókat tartott. Nézeteit pásztorlevelein keresztül ismertette híveivel; ezekben többek között szociális-karitatív témákat és a Mária-tisztelet kérdéseit taglalta. Utóbbi több mariazeili zárandoklattal is demonstrálta, amelyeken váci, majd nyitrai püspökként általában évente részt vett, 1857-ben például a magyar nemzeti zárandoklaton. 1853-ban az esztergomi és a prágai érsek kívánságára újjászervezte az irgalmasrendi szerzetesek provinciáját. Gyermekkorá színhelyén, Roskoványon templomot építtetett, amelyet 1858-ban Remete Szent Antal tiszteletére szentelt fel. 1853-ban a rabszolgaság megszüntetését célul kitűző Párizsi Társaság tiszteletbeli elnökévé választotta.

R-t – elsősorban Scitovszky hercegprímás és Habsburg-Téscheni Albert magyarországi főkormányzó (1851–1860) sürgetésére – 1859. február 10-én Nyitrára helyezték át, amit Róma április 15-én hagyott jóvá. Ennek során mellőzték az osztrák kultuszminiszter aggályait, amelyek szerint „közismert, hogy R. különbséggel határos módon idegenkedik a személyes kapcsolatoktól, még a neki alárendelt papságtól is”, és bár születésétől fogva beszél szlovákul, e nyelvet „nem bírja prédikálás szintjén”. A R. félénk természetére vonatkozó megállapítást erősítik meg Mariano Falcinelli Antoniacci bécsi nuncius (1863–1874) későbbi megjegyzései, amelyek szerint R. – állítólag orvosi tanácsra – ritkán hagyta el otthonát, mindig egyedül étkezett, és többnyire tudományos munkáival foglalkozott. R. hivatalba lépése előtt Mariazellbe zárandokolt, és feltűnés nélkül vonult be Nyitrára 1859. június 3-án,

ahol 5-én iktatták be. Új székhelyén is hű maradt tudományos-publicisztikai ambícióihoz, egészen haláláig. Újabb egyházi és teológiai műveket írt, és 1878-ban 156 000 forint ráfordítással reprezentatív egyházmegyei könyvtárat alapított Nyitrán, amelyet saját állományából mintegy 20 000 kötettel gyarapított. 1860-ban kinyomtatta a nyitrai püspökség *Officia Sanctorum*-át (a szentek tiszteletére bemutatott szentmisék szövegeit); 1882-ben kezdeményezte az *Officium Rákóczianum* c. imakönyv kiadását. E kötet tartalmazza többek között az egyházmegye patrónusai, András, Szórád és Benedek tiszteletére írt latin himnuszokat, amelyek később e szentek ünnepnapján mondott szlovák nyelvű zsolozsma alapját képezték. R. püspöksége alatt különleges gondot fordítottak az egyházmegye sematizmusaira is.

R. működésének másik jellegzetessége spártai életvitele és jelentős szociális elkötelezettsége volt. Támogatta a diákokat – e célra 40 000 forint alapítványi tőkét áldozott –, az árva gyerekeket, az özvegyeket és a vagyontalan papokat. A gazdasági kérdések iránti érdektelensége azonban hozzájárult ahhoz, hogy az 1870-es években a püspöki javak a rossz gazdálkodás miatt a fizetéseképtelenség határára kerültek, és félő volt, hogy évekre haszonbérbe kell adni azokat egy részvénytársaságnak. A R-val igen jóindulatú Simor prímás és Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter (1872–1888) összefogásával sikerült elhárítani a veszélyt, a prímási kormányzat egy gazdasági hivatalnok a rövid időn belül rendezte a helyzetet, ami megteremtette a feltételeket a következő évek újabb nagy alapítványaihoz. R. így 50 000 forintos alappal elindíthatta a nyitrai gimnázium hetedik és nyolcadik osztályát úgy, hogy az intézmény működési költségeit is magára vállalta. 1876-ban, püspökségének 25 éves jubileuma alkalmából életre hívta a félmillió forintos „Roskoványi alapot” szegény plébánosok, káplánok és tanítók javára. 1881-ben, papságának 50. évfordulója alkalmából az alapot további 200 000 forinttal növelte azzal a céllal, hogy szegény egyházközségeket mentesítsen a stóladíjak alól. 1882-ben 20 000 forinttal támogatta egy Nyitra melletti honvéd barakktábor kialakítását. Saját költségén évente negyven gimnáziumi tanulót élelmezett. 1888-ban szegény- és árvaházat építtetett. Püspöksége alatt épült többek között a nagy szeminárium impozáns új szárnya 1877/78-ban, továbbá 1876–1888 között a kisszeminárium, amelyet Szent Metód helyi tanítványának, Gorazdnak szenteltek. 60 000 forint ráfordítással menedékhelyet építtetett munkaképtelen polgárok, özvegyek és árvák számára. Az intézmény 1888-ban nyílt meg,

igazgatásával a keresztény nőegyletet bízta meg. R. az 1880-as és 1890-es években csatlakozott az Apostoli Szentszék által szorgalmazott péterfílér-gyűjtésekhez, amelyeket a papság és a nép körében is megrendezett, saját jövedelméből azonban nem adományozott e célra. R. jótékony célú kiadásainak végösszege egykorú adatok szerint több mint 2 millió koronát tett ki.

R. gyakorlatilag minden hivatali kollégájától eltérően fenntartás nélkül támogatta a pápai tévedhetetlenség az I. Vatikáni Zsinaton dogmává emelt tanát, amelyet már egy 1867. február 10-én kelt pásztorlevelében megelőlegezett. Scitovszky prímás mellett ő volt a másik magyar a világegyház azon 34 főpásztora között, akiknek IX. Pius 1865-ben előzetesen kikérte a véleményét a zsinati tervezetről. Utóbbit R. a hercegprímással ellentétben lelkesen üdvözölte, és témának javasolta a pápai primátus dogmává emelését. A zsinatról egészségügyi okból távol maradt; képviselővel Zalka győri püspököt bízta meg. A hercegprímás R. 1870. május elején levélben elküldött részletes teológiai szakvéleménye alapján készült fel legjelentősebb, május 20-án elmondott zsinati beszédére. Ebben a magyar püspöki kar nevében részletesen előadta azon okokat, amelyek véleménye szerint a pápai tévedhetetlenség dogmává emelése ellen szóltak. Miközben a hercegprímás a zsinat után titokban tartott egy brévét, amely őt és hivatali kollégáit arra szólította fel, hogy „vessék alá magukat” az elfogadott határozatoknak, R. ezt a nuncius nyomására már 1870. október 31-én megtette a nyilvánosság mellőzésével. Jekelfalussy székesfehérvári pöspökkel együtt kollégáit megelőzve tette közzé a zsinati dekrétumokat.

R. elnézte Tvrdy (Tvrď) György, Miskolczy (Miškolci) János, Tvrď (Tvrď) István, Nécsey Bálint, Durcsek (Ďurček) János és Srholec József nyitrai kanonokok nacionalista politikai tevékenységét, valamint támogatta a Cirill és Metód működésének emléket állító 1863. évi jubileumi ünnepséget. Ez gyakran konfliktust okozott a magyar körökkel, és „pánszlávista” főpásztor hírért kölcsönözte neki. Haynald kalocsai érsek 1867. évi nyitrai látogatását úgy értelmezték, hogy a kormány e tekintetben kívánta mérsékelni R-t. Nyílt támadások főleg a *Reform* és a *Nyitrai Lapok* c. folyóiratokban érték R-t. 1871. október 27-én odáig fajult a helyzet, hogy a szlovák katolikus Adalbert Egyletnek a nyitrai papi otthonban megrendezett választási gyűlést erőszakos támadások érték. A helyi újságok a püspököt tették felelőssé a zavargásokért, és felszólították, hogy távolítsa el a szemi-

náriumból a szlovák nemzeti érzelmű tanárokat. R. megfontolt reagálásával élet tudta venni e szemrehányásoknak, és továbbra is nagyvonalúan támogatta az egyesületet, illetve oltalmazta az ilyen beállítottságú papokat. Amikor azonban a szlovák nemzeti mozgalomban tevékeny Rovmanek Péter nyitrai teológus a pesti Központi Szemináriumban eltöltött tanulóévei alatt országos szervezetbe akarta tömöríteni a papnövendékeket, R. elbocsátotta.

R. püspöki székhelyét, Nyitrát gyakorlatilag csak bérmlások és az éves mariazelli zárándoklat alkalmával hagyta el. A fővárosban utoljára 1853-ban járt. Az állami és pápai rendekkel és címekkel többszörösen kitüntetett R. 1892. február 24-én, 85 évesen, nem sokkal egy sikertelen húgyhólyagműtét után halt meg, mint a magyar püspöki kar rangidőse. A visszaemlékezések szerint szellemileg friss állapotban még megható búcsút vett személyzetétől és közvetlen munkatársaitól. A nyitrai székesegyház püspöki kriptájában temették el február 27-én. Bár Bende besztercebányai főpásztor Vaszary primáson keresztül felajánlotta a szertartás vezetését, a székeskáptalan ezt visszautasította. Néhány hónappal később Bende lett R. hivatali utódja.

A visszaemlékezések R. „szentekhez hasonló, aszketikus magatartását” méltatták, ami lehetővé teszi a rendkívüli jótékonytságot és „még a cinikus természetűeket is alázatosságra” kényszeríti. R. 1890. február 9-én kelt végrendeletében különböző ingóságokat és pénzüsségeket hagyott az egyházi alkalmazottakra és intézményekre. Az ezen felül megmaradt készpénzt egyenlő részben a püspökség alapjára és az általa emelt szemináriumra hagyta. A palota berendezését, továbbá kocsikat és asztali ezüstneműt utódjára hagyta. A rokonságra nem hagyott semmit azzal az indokkal, hogy élete során gondoskodott lánytestvéreiről és azok gyermekeiről. Készpénzben 15 000 forint maradt utána, és hagyatékához tartozott az egész úgynevezett *fundus instructus* is (azaz a püspöki javak gazdasági infrastruktúrája), amelyet R. a kincstártól megváltott. A végrendelet végrehajtójának Venczell Ferenc nagyprépostot nevezte meg, aki a rá hagyott értékek alapján is bizalmasa lehetett. Közben a sajtó arról tudósított, hogy a rokonság formai hiányosságok miatt meg akarja támadni a végrendeletet.

• *Művei: De primatu Romani Pontificis*, Augsburg 1834; *Katekizmus vagy oktatás a kerületi kath. religio tudományban...*, Eger 1836; *De matrimonio in Ecclesia catholica I–II*, Augsburg 1837–1840; *De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes I–VII*, Quinque-Ecclesiis–Pestini–Nitriae 1842–1882; *Monumenta catholica pro Independentia Potestatis Ecclesiasticae ab Imperio Civili I–XIII*,

Quinque-Ecclesiis–Pestini–Nitriae 1847–1879; *Coelibatus et Breviarium: duo gravissima derivorum officia e monumentis omnium saeculorum demonstrata* I–XI, Pestini–Nitriae 1861–1881; *Beata Virgo Maria in suo Conceptu Immaculata ex Monumentis omnium saeculorum demonstrata* I–IX, Budapestini–Nitriae 1873–1881; *Romanus Pontifex tamquam Primas Ecclesiae et princeps civilis e monumentis omnium saeculorum demonstratus* I–XVI, Nitriae–Comaromii 1867–1890; *Matrimonium in Ecclesia catholica potestati ecclesiasticae subiectum cum amplissima collectione monumentorum* I–IV, Pestini–Nitriae 1870–1882; *Supplementa ad collectiones monumentorum et literaturae [...]* I–VI, Nitriae 1887–1889 • Források: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Der Humorist* 13. 12. 1853; *Wiener Zeitung* 25. 2. 1892; *Pester Lloyd* 25., 26. és 27. 2., 4./5. 3. 1892; *Magyar Sion* 1884, 472, 1888, 942; *Pesti Hírlap* 1892. 2. 25., 5.; KORÉNEK JÓZSEF, *Ode [...]* domini Augustini Roskoványi [...] episcopi Vaciensis [...] dum in metropolitana basilica Agriensi [...] in episcopum consecraretur [...], Agriae 1851; PUPÁK ANDREAS, *Elegia [...]* domini Augustini Roskoványi [...] episcopi Vaciensis [...] anni 1851 ... sedem episcopalem solenniter introducti [...] pie dicata, Vacii 1851; GÁSPÁRIK KÁZMÉR, *Oratio inauguralis qua [...]* Augustinum Roskoványi de eadem, episcopum Vacensem, dum regimen dioeceseos [...] ritu solenni adiret [...] consalutavit [...], Pestini 1852; GYURIKOVITS MÁTYÁS, *Fiúi-bódolat dr. Roskoványi Ágoston nyitrai püspöki székfoglalása negyedszázados jubileumára*, Nyitra 1884. • Irodalom: ADRIÁNYI, *Geschichte*; ADRIÁNYI, *Bach-korszak*; LADISLAV BELÁS, *Augustín Roškoványi. Zakladateľ skvostu národnej kultúry–Diecéznej knižnice*, Nitra 15 (1991) 2: 32–33; LADISLAV BELÁS, *Kto bol Augustín Roškoványi?*, Nitra 16 (1992) 1–2: 20–21, 24–25; LADISLAV BELÁS, *PhDr. ThDr. Augustín Rožkoviansky (Roškováni), nitriansky biskup, zakladateľ Diecéznej knižnice v Nitre, mecén*, Významné osobnosti Nitry, 124–125; CSERENYÉY ISTVÁN, *Vázlatok Roskoványi Ágoston Nyitrai Püspök Életéből*, Nyitra 1913; FÜLÖP BÉLA, *Roskoványi Ágoston (1807–1892), a püspök és teológia író*, disszertáció, Budapest 1974; FÜLÖP BÉLA: *Roskoványi Ágoston, Vigília 41* (1976) 11: 738–744; JÁN HOFMAN, *Nitra, zborník*, Trnava 1933, 132; VILIAM JUDÁK, *Biskup svetového formátu. Sto rokov od úmrtia nitrianskeho biskupa Augustína Roškoványiho*, Katolícke noviny 107 (1992) 8: 13; LUKÁCS, *Vatican*; MENDLIK ÁGOSTON, *IX. Pius pápa és a magyar főpapok*, Pécs 1864; JAN PÖSTÉNYI, *Dva ja významní biskupi nitrianski v XIX. storočí*, Kultúra XXVI (1944) 6–7: 378–383; ERCÉ [CELESTÍN RADVÁNYI], *Slovenská krv*, Bratislava 1942, 409; SALACZ, *Egyház és állam*; SBS, V, 120; PETER SEDLÁK, *Biskup Augustín Roškováni a Rožkovany*, Prešov 2008; STRÁNSKY–CSERENYÉY, *Biskupstva nitrianskeho*, 267–270; P. TKÁČ, *Významné osobnosti*, Nitra–Bratislava 1978, 217; ŠTEFAN VRAGAŠ, *Augustin Roškoványi, Bischof von Nitra (1807–1892) sein Leben und sein Werk*, Slovak Studies XIX (1979); WURZBACH.

• KLIBER, *Bischofslexikon*, 123–129.

VILIAM JUDÁK–RUPERT KLIBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.4.6. BENDE IMRE (1824–1911)

Besztercebánya, 1887. május 24. – 1893. január 19.

Nyitra, 1893. június 21. – 1911. március 18.

B. 1824. augusztus 28-án született Baján, Bende József és Istvancsevics Terézia szülöktől. A gimnázium első négy évét szülővárosában végezte, majd felvételt nyert a kalocsai szemináriumba. A filozófiát Egerben, a teológiát Kalocsán, majd a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi egyetemen végezte. 1847. augusztus 30-án szentelték pappá; ugyanabban az évben teológiai doktorátust szerzett. 1847–1849 között Bácsszentivánban (Priglevicza SRB) szolgált káplánként, itt felkarolta a kolerajárvány áldozatait. 1849-től egyházjogot és pasztorálteológiát tanított Kalocsán. Kunszt kalocsai érsek, aki még a *Pazmaneum* rektoraként ismerte B-t, 1852-ben meghívta a püspöki udvarba, ahol levéltáros, majd jegyző lett. Kérésére 1854-ben plébános lett a túlnyomórészt németajkú Futakon (SRB), ahol kálváriát építtetett és közreműködött az iskolarendszer újjászervezésében. 1858-ban esperes, 1864-ben helyettes-főesperes lett. 1869–1886 között a vajdasági Újvidéken (Novi Sad SRB) lelkész. Az öt felekezetet és négy nemzetiséget befogadó városban az ő tevékenységével hozták összefüggésbe a szerb nemzeti érzelmű erők kiszorítását és a magyar polgárság uralomra juttatását. Ennek megfelelően a Liberális Párt ellenjelölt nélkül megválasztott újvidéki képviselőjeként kétszer is tagja volt az országgyűlésnek (1869–1875, 1878–1887), ahol ritkán szólalt fel (például a hitoktatásért az ipartörvényben vagy a katolikus autonómia érdekében). 1886-ban meghívást kapott a kalocsai székeskáptalanba.

Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter (1872–1888) 1886 áprilisában a Nagyváradra áthelyezett Ipolyi Arnold besztercebányai püspök utódjául Latinovics Gábor kalocsai kanonokot és bajai parlamenti képviselőt (1825) ajánlotta. Latinovicsnak egyházi részről szemére vetették, hogy választói előtt a zsidók és keresztények közötti polgári házasság mellett foglalt állást, miközben hivatalosan a törvényjavaslat ellen szavazott. Mivel ezt az ellentmondást nem lehetett feloldani, Trefort novemberben az akkor 63 éves B-t javasolta a besztercebányai püspökség főpásztorának, mivel annak területén „túlnyomórészt szláv nemzetiségűek élnek, és az egyházmegye igen könnyen államellenes üzelmek gyújtópontjává válhat”. B. szerint nemcsak magyarul és németül, hanem „szlávul” is tudott és „min-

dig a leglojálisabb és a legkorrektebb állampolgári magatartást” tanúsította. A bécsi katolikus sajtó a tervet politikai és nacionalista indíttatásának tartotta, „mivel Bende kanonok egyházi érdemei ismeretlenek” és nem érti a hívek nyelvét. B-t a király 1886. november 8-án nevezte ki besztercebányai püspöknek, majd a pápa 1887. március 17-én prekonizálta. Püspökké Simor hercegprímás szentelte április 24-én Esztergomban. B. 1887. május 24-én vonult be a városba ünnepség keretében, diadalkapukon keresztül, és székét még aznap elfoglalta.

B. működését kezdettől fogva korlátozta, hogy valójában nem tudott megfelelő szinten szlovákul. Tevékenységét emiatt a magyarosítási törekvésekkel hozták összefüggésbe, amit mindkét egyházkormányzása alatt egyértelműen támogatott. Besztercebányai püspöki működése alatt mély lelkiélete és szociális tevékenysége figyelemreméltó. Törekedett egyházmegyéje imaéletének megerősítésére; kiemelten támogatta a rózsafüzér imádkozását. A püspökség leendő és aktív papságának is javasolta XIII. Leó első, 1891-ben megjelent szociális enciklikája, a *Rerum novarum* tanulmányozását. Maga is törekedett arra, hogy ennek impulzusait tettekre váltsa. Az 1890. április 12-i püspöki konferencián az elkeresztelési rendellel kapcsolatos vitában a mérsékelt szárnyhoz csatlakozott, amely nem látta akadályát a miniszteri rendelet közzétételének. Magyar újságokban megjelent visszaemlékezések méltatták, amiért a nemzeti és vallási szempontból megosztott városban „minden erejével azon volt, hogy nem magyar híveinek gondolkodásmódját magyar nemzeti irányba” fordítsa, valamint azért, hogy a plébániákon és az iskolákban tett látogatásai során támogatta a „nemzeti-hazafias” oktatási elveket. Egykorú adatok szerint B. besztercebányai püspöksége idején mintegy 90 ezer koronát áldozott közhasznú célokra.

1893. január 4-én nyitrai püspökké nevezték ki. Az áthelyezés pápai megerősítése már január 19-én megtörtént. Tavasszal még részt vett a XIII. Leó pápa 50. püspöki jubileuma alkalmából megrendezett nagy magyar római zarándoklaton, majd június 13-án érkezett meg a mocsonoki (Močenok SK) püspöki kastélyba. Ünnepélyes beiktatása a városba történő pompás bevonulása után, június 21-én volt, és 300 fős ünnepi lakomával folytatódott, amelyet sátrakban költöttek el. B. Nyitrán is támogatta a hazafias, a művészi és a jótékony kezdeményezéseket. 1896-ban, a millennium évében a budapesti Múcsarnokban 6000 koronás díjat alapított, amelyet Hegedűs László festő nyert el. A püspökségben segítette az idős papokat, és éves ösztöndíjat bizto-

sított negyven diák számára. Az oktatásügy központi irányítására létrehozta a főtanfelügyelői hivatalt. 1897-ben fényes külsőségek között ülte meg papságának 50. évfordulóját, ebből az alkalomból 80 ezer koronával járult hozzá a püspöki nyári rezidenciának otthont adó Mocsonokon kolostor, iskola és óvoda építéséhez Páli Szent Vince irgalmas nővérei számára. Egy másik, 100 ezer forintos adománnyal letette a nyitrai Imre-lányiskola alapjait. Nagyvonalúan, az érintett pénztárak terhére újrászabályozta az egyházi hatóságoktól függő hivatalnokok nyugdíjügyét. Vallásos folyóiratokba, főként a *Religióba* publikált. Jozef Tiso, a későbbi politikus számára bécsi tanulmányokat biztosított a *Pazmaneum* kezei között. A püspökségben rendezett péterfillér-gyűjtésekhez, amelyből évi 4–5,5 ezer korona folyt be, és amelyet 1910-ig maga továbbított a nunciusnak, saját jövedelméből maga is rendszeresen hozzájárult 2 ezer koronával. 1903 végén több sajtóorgánum arról számolt be, hogy egy szélhámos, aki magát miniszteri tanácsosnak adta ki, jelentős pénzösszeggel csapta be B-t. Bár hivatali utódja, Batthyány Vilmos kanonok és más kollégái is károsultak, ez az eset is hozzájárulhatott ahhoz a benyomáshoz, hogy B. már nem képes teljes mértékben ellátni hivatalát.

B. idős korára hivatkozva fokozatosan visszavonult. 1904. november 30-án korábbi titkára, az 1870-ben született Batthyány Vilmos kanonok személyében koadjutort kapott. A szentszéki megerősítés 1905. január 15-én kelt. Batthyányt február 5-én Budapesten szentelték fel titiopoliszi címre, 1906-tól az egyházmegye általános helynökeként is működött. A visszaemlékezések szerint B. 1907-ben teljesen visszavonult a nyilvánosság elől. 1910-ben két kanonok közreműködésével újabb komplex tárgyalások kezdődtek a kormánnyal a B. visszavonulásával kapcsolatos gazdasági kérdésekről; ennek eredményét a király 1910. február 1-én, később pedig Róma is jóváhagyta. B. koadjutorát utódlási joggal ruházták fel, aki ezen felül március 15-én *in spiritualibus* a püspökség apostoli adminisztrátora lett. B. ugyanakkor nem mondott le, továbbra is fenntartotta püspöki méltóságát és a magyar felsőházi tagságra vonatkozó államjogi kiváltságát. A megállapodás a püspöki javadalmakkal való rendelkezés és azok használatának jogát is Batthyányra ruházta át 1910. január 1-től, B. számára pedig évi 50 000 korona nyugdíjat és pontosan meghatározott természetbeni járandóságot biztosított, lehetővé téve a „rangjának megfelelő” életszínvonalat. Az egyházzal szemben kritikus baloldali sajtóorgánumok B. halála után megjegyezték, hogy utódját csak az uralkodó parancsa tartotta vissza attól, hogy a „gyengeelméjűvé lett agg” B-t egy bérelt lakásban helyezze el.

Batthyány hivatalosan 1911. március 18-án vette át a püspökséget. B. néhány nappal később, március 26-án, életének 87. évében hunyt el szélütés következtében. 29-én temették el a nyitrai székesegyház püspöki sírboltjában. Mivel nem írt végrendeletet, az akkor érvényes szabályozásnak megfelelően vagyonát a püspökség, a kincstár és a család között osztották fel egyenlő arányban. Mintegy 3 millió korona értékű készpénzt és ingóságot hagyott hátra, beleszámolva az utódja kárpótlását kitevő 140 ezer korona összeget.

• *Művei*: Egyházi beszéd szent István király ünnepén, Budapest 1885; *Arcipastierska reč*, Budapest 1887; *Arcipastierska reč*, Budapest 1893; *Truchloreč nad mohylou neb. Gabriela Baross de Belus*, Trenčín 1893; JESZENSZKY ALAJOS (szerk.), *Bende Imre Beszédei*, Nyitra 1897. • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *Imrich Bende. Baňsko-bystrický biskup*, Vlast a svet 2 (1887) 21: 242; *Imrich Bende. Biskup nitriansky*, Vlast a svet 8 (1893) 2: 18; *Das Vaterland* 5. 12. 1886 és 15. 2. 1903; *Welt-Blatt* 23. 4. és 28. 5. 1887; *Sport und Salon* 28. 2. 1901; *Pester Lloyd* 27. 3. és 25. 4. 1911; *Nyitramegyei Szemle* 30. 2. 1911 [nekrológ]; *Arbeiter Zeitung* 14. 4. 1911; *Vasárnapi Újság* 1886, 842; *Magyarország* 1911. 3. 28., 9. • *Irodalom*: FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; KONIAROVÁ, *Banskobystrickej diecézy*, 87; *Schem. Neosolien*. 1995, 18; STRÁNSKY–CSERENYEV, *Biskupstva nitrianskeho*, 270–272.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 130–132.

VILIAM JUDÁK–RUPERT KLIEBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.4.7. BATTHYÁNY VILMOS, NÉMETÚJVÁRI GRÓF (1870–1923)

Nyitra, 1905. január 15. – 1911. március 18., segédpüspök

Nyitra, 1911. március 29. – 1920. december 16.

B. 1870. március 14-én született a mai szlovén és horvát határhoz közeli Zalaszöntgróton (Zala vármegye), az egyik legelőkelőbb magyar nemesi családba. Nevelését testvéreihez hasonlóan egy jezsuitára bízták. A gimnáziumot a kassai és a budapesti jezsuitáknál, majd az utolsó két évet Beszter-

cebányán végezte, ahol 1890-ben tette le az érettségét. Bende beszercebányai püspök közreműködésével a teológiát a budapesti Központi Szeminárium növendékeként, majd az innsbrucki egyetemen végezte. Miután Bendét 1893-ban Nyitrára helyezték át, B-t is ott inkardinálták mint teológust, majd 1894. július 7-én, előkelő családja számos tagjának – köztük két országgyűlési képviselőnek – jelenlétében szentelték pappá. B. első miséjét másnap, a mocsonoki (Močenok SK) püspöki kastély kápolnájában mutatta be. Ezután folytatta innsbrucki tanulmányait, majd 1896-ban az *Accademia dei nobili* pápai diplomáciai akadémia hallgatója és rövid ideig XIII. Leó kamarása volt. Tanulmányait egyházi jogi doktorátussal és minkét jogból szerzett *baccalaureatussal* zárta. Rövid ideig Mocsonokon szolgált káplánként, majd 1897-ben Bende püspök szertartója, 1900-ben személyi titkára lett. Ugyanabban az évben a káptalanban ifjabb mesterkanonok, 1902-ben idősebb mesterkanonok lett. 1903-ban a nyitrai leányiskola biztosává nevezték ki. B. 1890-től kezdve évente öt hetes Kneipp-kúrára utazott Bad Wörishofenbe, ahol egy arisztokrata nőrokona villájában lakott. A sajtóhírek szerint a ház egyik lánya B. egyik tartózkodásához nagyobb reményeket fűzött és ehhez kapcsolódóan igényeket is megfogalmazott. B. emiatt rágalmozási pert indított a lány ellen, ami 1908-ban Münchenben zajlott a nyilvánosság kizárásával. A fiatal baroneszt végül felmentették.

B. fokozatosan átvette az idős Bende nyitrai püspök hivatali feladatait. A király az időközben 34 éves B-t 1904. november 30-án koadjutorrá és titiopoliszi címzetes püspökké nevezte ki; a pápai megerősítésre 1905. január 3-án került sor. Püspökké Csáky váci püspök szentelte 1905. február 2-án Budapesten, az Angolkisasszonyok templomában, Jung János váci segéd-püspök és Széchényi Miklós győri püspök közreműködésével. 1906 júniusában általános helynök lett. Miután intenzív tárgyalások folytak főként a Bende püspökkel kapcsolatos pénzügyi szabályozás ügyében, és ezek eredményét 1910. február 1-én a király, majd a Szentszék is jóváhagyta, 1910-ben a formális hivatali átruházáshoz szükséges döntő lépések is megtörténtek. B. január 1-én átvette a püspöki javadalom fölötti rendelkezés jogát, elnyerte az utódlási jogot és március 15-én a püspökség *in spiritualibus* apostoli adminisztrátora lett.

1911. március 18-án, elődje halála (március 26.) előtt néhány nappal nyert a királytól nyitrai püspöki kinevezést. Bende temetésének napján, március 29-én rendezték meg a nyitrai vártemplomban B. székfoglaló ünnepségét.

A bécsi *Hofburg*ban április 6-án megrendezett eskütételnél Zichy János magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter segédkezett. Az egyházzal szemben kritikus sajtóorgánumok ekkoriban azzal vádolták B-t, hogy méltánytalanul keményen viselkedett a végül demens elhunyttal, akit állítólag rezidenciájáról egy bérelt lakásba akart kiszorítani. Emellett rámutattak arra, hogy a politika újabban egyre inkább arisztokrata családok viszonylag fiatal sarjait juttatja a jól javadalmazott egyházi hivatalokba (B. mellett Csákyt Vácra, Mailáthot Gyulafehérvárra, Széchényit Nagyváradra). B. főnemesi család sarjaként előkelő vendégeket hívott Nyitrára (például 1912-ben Ferdinánd bolgár királyt), továbbá egyházkormányzása alatt és után társadalmi osztályának és különösen saját családjának tagjai részére gyakran ő végezte az egyházi szertartásokat. Ennek megfelelően a kor sajtója is jobban figyelt rá, ezért személyére vonatkozóan olyan információk maradtak fenn, amelyeket egyházmegyei forrásokban általában nem vesznek figyelembe.

B. elődje életében a hivatali teendőit a mocsonoki nyári rezidenciából – ahová a telefont is bevezettette –, hetente két nap a nyitrai papi otthonból látta el. Később alaposan felújíttatta a püspöki rezidenciát. 1911 karácsonján ott és a nyitrai székesegyházban először gyulladt ki a villany; B. e célból saját költségén vezettette oda az áramot a 20 km-re fekvő Galgócról (Hlohovec SK). Főleg a püspökség északi részén építtetett néhány új templomot, többek között Veselény (Riečnica SK) és Lótos (Lutiše SK) községekben. B. nem tudott jól szlovákul, ami természetsszerűen korlátozta a kapcsolatot hívei egy részével. Ettől függetlenül tett néhány jelentős szociális lépést és intézkedett a papság hosszútávú anyagi biztonsága érdekében. 1911-ben a mintegy 2 ezer hold területű Negyed (Neded SK) birtokot felparcelláztatta és a szántóföldet a környező falvak lakosságának szétosztotta, hogy ezzel megakadályozza az állandó kivándorlást a régióból. Prohászka püspöknek a püspöki birtokok széles körű felosztására és bérbeadására vonatkozó 1916. évi javaslatát azonban kétkedve fogadta és visszautasította. Amikor a nyitrai szeminárium erkölcsstan tanára, Josef Tiso javaslatot tett a püspöki szőlőkben dolgozó munkások jelentős béremelésére, hogy ezzel biztosítsák a családok túlélését, B. ezt a javaslatot „kommunistának” nevezte és elutasította. 1916-ban a székeskáptalannál 56 ezer koronát tett letétbe, amelyet a vagyontalan papokat segítő alapra és árvák nevelésére fordítottak. 1917-ben az egyházmegye fiatalabb papjait beíratta a magyar munkások

nyugdíj- és rokkantsági alapjába, egyúttal 100 ezer koronát fordított a püspökség papi nyugdíjalapjára. A káptalan is a nyugalmazott papok éves nyugdíjának megemelésére kötelezte magát. Az éves péterfillér-gyűjtés püspöki hozzájárulását felére, azaz ezer koronára csökkentette az elődje által rendszeresen adományozott összeghez képest, amelyet még a háború éveiben is megküldött. Hazafias célból 1914 őszén 60 ezer korona összegű hadikölcsönt jegyzett, a püspökség vagyonából további félmilliót, majd 1915-ben további egymilliót.

A kormány magyarosító politikájának támogatójaként számontartott és hívei nagyrésznél szlovák anyanyelvét rosszul beszélő B-t 1918 decemberében a Károlyi-kormány igyekezett lemondásra bírni, hogy helyette egy magyar érzelmű, de népszerűbb püspököt nevezzenek ki és így biztosítsák a nyitrai egyházmegye hűségét a magyar államhoz a csehszlovák törekvésekkel szemben. Persián Ádám, a katolikus ügyek kormánybiztosa ezért 1918. december 10-én Nyitrára utazott, de nem sikerült megegyezésre jutnia B-vel, mert a püspök Persián állítása szerint a lemondásra csak úgy lett volna hajlandó, ha javaslatára titkára, a szlovák érzelmű Skrábik András követi a püspöki széken, aki azonban nem akart esküt tenni a magyar államra, így a tárgyalás eredménytelenül végződött.

Az első csehszlovák kormány 19 napig fogva tartotta és leváltását sürgette. Az úgynevezett Katolikus Papi Tanács Zsolnán (Žilina SK) üléséről gyűlése úgy határozott, hogy az egyházmegyék vezetését önhatalmúlag kell szabályozni, ezért jelöltek állított az érintett püspöki székek betöltésére. B. a gyűlésen részt vevő papokra 1919. március 3-án interdiktumot rendelt el és a határozatokat az egyházjoggal ellenkezőnek nyilvánította. 1919. március 28-án kiutasították Nyitráról, ami ellen hevesen tiltakozott, ám nem járt eredménnyel. B. Valfrè di Bonzo nuncius előtt késznek mutatkozott arra, hogy alávesse magát a pápa bármely döntésének. A Szentszék a kényes ügyet teljhatalmú apostoli delegátus kinevezésével akarta megoldani, ami azonban Csernoch prímás ellenállásán megbukott. Utóbbi később „kemény embernek” nevezte B-t, aki a „széles rétegek számára mindig idegen maradt”.

B. ezután a körmendi családi birtokon tartózkodott. Végül beletörődött a kilátástalan politikai helyzetbe, és leköszönt püspöki tisztéről. XV. Benedek 1920. december 15-én elfogadta B. visszalépését és utódjának Kmet'kó (Kmet'ko) Károlyt tette meg, míg B-t cyrrhusi címzetes érsekké nevezte

ki. E döntést 1921. január 21-én hirdették ki. B. ezután 1921. március 17-én egy békülékenynek tartott levéllel vett búcsút egyházmegyéjétől, amelyben minden olyan személynek megbocsátott, aki ellene „agitált”, illetve közvetlenül vagy közvetetten része volt abban, hogy „törvényesen elnyert és ellátott hivatalától” megfosztották. Utódjától nyugdíjat kapott. B. már 1908-ban és 1913-ban is súlyos tüdőbetegségben szenvedett, 1912-ben pedig Budapesten nagyobb végbélműtéten esett át. Rendszeresen, még a háború alatt is hosszabb időt töltött fürdőhelyeken, Gasteinban (Bad Gastein A), Ischl-ben (Bad Ischl A) és Pöstyénben (Piešťany SK). Kényszerű száműzésében egészségi állapota jelentősen megromlott. Ekkoriban rokona, a később boldoggá avatott Batthyány-Strattmann László orvos ápolta. B. 1923. november 23-án (a korabeli sajtó szerint november 24-én hajnalban) halt meg, a németújvári (Güssing A) ferences templomban temették el. Utódja B. halálhírére a püspökség minden templomában harangszót rendelt el.

• *Művei*: *Töredékek a modern Római életből*, Nyitra 1899. • *Források*: *Circulares Litterae Diocesis Nitriensis*, 1905/1, 1918, 1919, 1920, 1921, Nitriae; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *Gróf Batthány Vilmos nyitrai püspök*, Nyitramegyei Szemle 19 (1911) 15: 1–2 (1911. 4. 2.); *Neue Freie Presse* 3. 12. 1904; *Grazer Tagblatt* 1. 11. 1908; *Wiener Zeitung* 6. 4. 1911; *Salzburger Chronik* 28. 4. 1911; *Arbeiter Zeitung* 8. 10. 1910, 14. 4. 1911; *Neues Wiener Journal* 25. 6. 1912; *Fremdenblatt* 4. 8. 1913; *Reichspost* 30. 3. 1911, 23. 11. 1914, 21. 11. 1914, 9. 6. 1916; *Fremden-Blatt* 14. 7. 1915; *Neue Freie Presse* 28. 10. 1915; *Welt-Blatt* 24. 3. 1917; *Pester Lloyd* 12. 10. 1921; *Nemzeti Újság* 1923. 11. 25., 5. • *Irodalom*: HC VII–IX; HRABOVEC, *Der Heilige Stuhl*; HRABOVEC, *Slovensko a Svätá stolica*; PERSIÁN ÁDÁM, *Kereszt és forradalom*, Budapest 2019, 84–89; SALACZ GÁBOR, *A Magyar Katolikus Egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; *Schem. Nitrien*. 1911, 7, 1913, 7, 1914, 7; TENGELY ADRIENN, *A magyar egyházak a forradalmak korában*, Eger 2011, 469–471.

• KLIBER, *Bischofslexikon*, 132–135.

VILIAM JUDÁK–RUPERT KLIBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

RÖVIDÍTÉSEK

AAV	Archivio Apostolico Vaticano
EFL	Egri Főegyházmegyei Levéltár (Eger)
ÖStA HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (Bécs/Wien)
PL	Prímási Levéltár (Esztergom)
PMKL	Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest)
VPKL	Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (Vác)

KLIEBER, *Bischofslexikon*

Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn, In memoriam Erwin Gatz, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) ISBN 978 3 428 15648 1

További rövidítések: <https://institutumfraknoi.hu/repositorium/abbreviationes>

K é p a r c h í v u m

1. Bende Imre nyitrai püspök (1893–1911)

2. gróf Batthyány Vilmos nyitrai püspök (1911–1920)
(Batthyány Örökségközpont, Kőrmend)

<https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cst>